

BATXILLERAT - BIENNI 2011 / 2013

Títol : Clara Campoamor: abans i ara

ALUMNE/A: Clara Julià López
TUTOR: Ramon Pifarré Olivé
ÀREA: Humanitats i Ciències Socials

“En toda mujer hay una feminista. No sólo en las que alcanzan una independencia económica, en las que trasponiendo este aspecto, origen de toda liberación, hacen a su cerebro participe de su conquista, sino también, en general, en toda mujer que en uno y otro aspecto ha salido del radio de acción que antaño la circunscribía al hogar, y vive en la órbita social reservada a la inteligencia. Toda mujer, por el echo de producirse con acierto en territorios a que en otro tiempo le fuera vedado el acceso, revoluciona, transforma la sociedad: es feminista.”
(Campoamor, 2002:22)

[Clara Campoamor: abans i ara].....	i
1. Introducció	1
2. Història del Feminisme	2
2.1.Introducció del Feminisme al món	2
2.2 Burgesia.....	2
2.3 Educació	3
2.4 Sufragisme.....	3
2.5 Dones Proletàries.....	4
2.6 Dones i socialisme.....	4
2.7 Formació del moviment d'alliberament de la dona	5
2.8 Sexualitat	5
2.9 Actualitat.....	5
3. El feminisme a Espanya	6
3.1 Obtenció del sufragi femení i altres drets de la dona	7
3.2 Discriminacions legals contra la dona durant el franquisme.....	7
3.3 Els Drets de la Dona en la Constitució de 1978.....	10
3.4 Els Drets de la Dona 30 anys després:	11
4. Clara Campoamor	13
4.1 Entorn social i polític.....	13
4.2 Entorn social i cultural:	15
4.3 Entorn social i econòmic.....	15
5. Clara Campoamor en l'actualitat	17
5.1 Entorn social i polític.....	17
5.2 Entorn social i Cultural	19
5.3 Entorn social i econòmic	20
6. Comparació i Conclusions	22
7. Annexos	24
7.1 Textos	24
7.2 Glossari	25
7.3 Estadístiques	26
8. Bibliografia.....	29
9. Agraïments.....	30

1. Introducció

La idea de fer aquest treball va sorgir de sentir una frase de Virgínia Woolf, que deia: “*For most of history, anonymous was a woman.*” Vindria a dir que al llarg de la història la representació de l’anonimat era la dona. Aquesta frase em va fer reflexionar molt sobre els drets que tenim les dones actualment i com els hem aconseguit, podríem dir que va ser l’espurna que va encendre el foc.

Ara mateix costa imaginar en el nostre país una dona casada per compromís, que neix, creix i aprèn per ser el complement perfecte per al seu marit, costa imaginar que només sigui un objecte que cuida els fills, que amb prou feines sap llegir i escriure, que no té accés a la universitat, que es passa el dia treballant i necessita el permís del seu marit per qualsevol cosa.

Però que per nosaltres sigui una imaginació no vol dir que en altres països no sigui una realitat, no cal anar gaire lluny per veure-ho, només cal creuar l’estret de Gibraltar per veure com dins d’altres cultures la dona no té els mateixos drets que les dones occidentals. Fins al moment de dir prou, fins que unes quantes dones, cansades d’estar subjugades a la societat on vivien, esclaves dins el seu propi paper, van dir prou, fins aquí hem arribat.

Aleshores neix el feminisme, de fet personalment crec que durant tota la història hi deu haver hagut dones que han dit prou, però necessitaven més ressò, més dones que creguessin que era possible.

Un cop vaig arribar a aquesta conclusió volia buscar una dona que representés l’evolució de les dones a Espanya i penso que Clara Campoamor compleix tots els requisits, suposo que d’alguna manera fent aquest treball li dono les gràcies per tot el que va lluitar, com va afrontar les situacions i els resultats que va aconseguir.

Des de les feines que va fer per arribar a la universitat, com va demanar el vot femení aguantant tot tipus de comentaris fins i tot de persones del seu propi partit, com va haver de marxar de la terra que s’estimava per la dictadura, per acabar a Suïssa on va morir sense veure la caiguda del règim franquista.

Per això l’objectiu que té aquest treball és veure els canvis de la dona al nostre país a través de la Clara Campoamor. Aquest treball proposa acostar-nos al passat per veure l’evolució de les dones i la feina que han fet els moviments feministes.

Cal marcar i remarcar, perquè quedi clar, que els moviments feministes busquen únicament l’equiparació entre els drets dels homes i de les dones. Si algú s’ho pregunta, podem arribar a la conclusió de que encara hi ha feminisme perquè encara hi ha diferenciacions tant en les societats desenvolupades com en les que no ho són.

També volia reflectir els problemes amb els que es troba la dona del nostre país en l’actualitat i finalment comparar-ho tot plegat per fer-nos una idea d’abans i d’ara.

Per portar a terme tot això el treball s’estructura de la següent manera: una introducció del feminisme en el seu aspecte més global, posteriorment situar el feminisme a Espanya i per acabar contextualitzar la informació en l’àmbit polític, econòmic i social tant abans com ara.

Encara que en el nostre país hem aconseguit moltes coses, queda molt per fer. No podem oblidar que encara hi ha milions de dones arreu del món que no tenen els mateixos drets que els homes.

Signatura Alumne/a:

Signatura del tutor:

2. Història del Feminisme

Definició de feminisme segons l'institut d'estudis catalans: Moviment social que denuncia la submissió tradicional de les dones als homes i promou l'**equiparació de drets entre els dos gèneres**.

2.1. Introducció del Feminisme al món

1450 :“Querelle de Femmes”: polèmica nascuda a França que es va centrar en els arguments a favor i en contra de la igualtat de sexes i sobretot en la capacitat de les dones per realitzar activitats fins aquell moment reservades als homes.

Al s.XVIII amb el corrent filosòfic de la il·lustració va tornar a l'actualitat la polèmica i amb la revolució francesa es van plantejar obertament moltes reivindicacions femenines. A finals de segle amb l'abolició de la monarquia les dones van arribar a la conclusió que de cares a ser tractades amb justícia havien de participar en el poder igual que els homes, es a dir, havien de tenir els mateixos drets polítics que ells, així algunes dones van organitzar clubs polítics, i d'aquí destaca la figura d'Olympe de Gouges, que va redactar una declaració dels drets de la dona argumentant que: “si la dona podia ser portada a la guillotina, també servia per pujar a la tribuna”. Malauradament amb els Jacobins (club polític francès de l'època de la Revolució) al poder les dones van rebre una negativa i més endavant van prohibir-se els clubs, moltes d'aquestes feministes van morir violentament o van ser empresonades sota càrrecs diversos. Aquesta hostilitat masculina va culminar amb Napoleó, en el Codi Civil es legislava que primer el pare i després el marit tenien plena autoritat sobre la dona i els fills. Després de la generalització d'aquestes lleis i la seva posterior expansió cap a Europa, van perdurar casi dos segles.

Amb l'arribada de la revolució industrial i el capitalisme les formes de vida van canviar. La població s'acumulava cada vegada més en les zones urbanes i abandonava les zones rurals. La vida a les zones urbanes era més cara i complicada, fet que va condicionar una disminució del nombre de fills per família, d'altra banda el model de família també va variar, condicionat pel fet de que moltes dones treballessin en la indústria. Es van formar dues formes d'organització familiar diferents; la burgesa i la proletària.

2.2 Burgesia

Els homes tenien l'obligació de fer diners per mantenir els altres membres de la família, se'ls valorava en funció de l'habilitat que tenien per fer augmentar la fortuna. Les dones eren responsables de criar les criatures i de que a casa tot estigués a punt per la comoditat del marit. Les dones havien de ser obedients i abnegades, no se'ls reconeixia la necessitat de satisfacció sexual ni de desenvolupament intel·lectual. Com més criatures tinguessin, millor. En definitiva les dones eren només un útil complement per als homes. Es menyspreava tot model de dona que no fos aquest, per exemple les dones que no es casaven es consideraven persones incompletes i es veien obligades a dependre d'algun familiar masculí. Eren freqüents els matrimonis de conveniència per mantenir o augmentar el patrimoni familiar, però no garantien la satisfacció sexual ni afectiva i per tal motiu molts homes recorrien a la prostitució. **“Es menyspreava i es perseguia a les prostitutes però no als homes que compraven els seus serveis”**. Respecte als homes era una cosa acceptada i en ocasions motiu de vanaglòria, com l'adulteri, que pel que fa a les dones era motiu de les pitjors condemnes morals i legals. Moltes dones van organitzar campanyes per modificar la situació amb l'alcohol i la prostitució, ja que el consum d'alcohol per part dels homes degenerava en violència contra les dones. A part de la humiliació i la injustícia que representava per a les esposes que els seus marits recorreguessin a la prostitució i que com a contrapartida patissin una repressió sexual. Els governs passaven per alt els bordells, si estaven situats en llocs discrets i apartats, encara que

en teoria perseguien la prostitució. D'altra banda les prostitutes no disposaven de cap tipus de lleis que les protegissin per tant podien ser objecte d'abusos per part dels clients o de "les forces de l'ordre".

Al s.XIX el liberalisme es va implantar com a sistema polític, defensava la igualtat entre persones i la necessitat d'actuar en plena llibertat, però aquesta ideologia estava en contradicció amb les mesures pràctiques pel que fa a les dones. Ja que gairebé tots els països europeus sota la direcció de la burgesia van imposar codis civils que imitaven el de Napoleó. Es negava a les dones els drets polítics, com el vot, encara que per pagar impostos sí que es consideraven iguals que els homes, la seva situació davant la llei era discriminatòria. En el matrimoni l'home es comprometia a "protegir" a la dona i la dona a "obeir" el marit. Les dones casades no podien disposar dels seus béns ni establir cap contracte sense el permís del marit, tampoc podien actuar davant la justícia (denunciar, posar un plet, testificar...) sense el permís marital. En molts països el divorci no existia, i en els que existia era extremament limitat per la dona.

Les dones solteres representaven un 40% o un 50% de la població femenina urbana, no patien tant aquesta situació de dependència però tenien una capacitat jurídica ínfima.

En tots els països hi va haver grups de dones que es van mobilitzar per exigir als polítics que milloressin la situació i encara que van haver d'afrontar abusos verbals, van obtenir diverses millores parcials.

2.3 Educació

La formació de nenes no es va estendre al mateix ritme a tot Europa, als països nòrdics comptaven des de l'edat moderna amb un índex d'alfabetització molt més alt, gràcies també a la tradició de llegir la Bíblia en família. En canvi a l'Europa mediterrània no va generalitzar-se la formació de les nenes fins al s.XX.

Al s.XX moltes persones van defensar la necessitat de formació de les dones al·legant que desenvoluparien millor les seves tasques d'esposes i mares. A mitjans de segle van implantar-se sistemes educatius per a nenes i dones adultes.

La presa de consciència de moltes dones i la decisió de mobilitzar-se va sorgir en molts moments com a conseqüència dels conflictes plantejats en intentar participar al costat dels homes, per exemple el cas del suport femení a la campanya antiesclavista desenvolupada als EUA al s.XIX. El 1866 es va reconèixer el dret a vot als esclaus alliberats, però es va continuar negant a les dones, els líders antiesclavistes no van denunciar aquesta discriminació ja que temien perdre el suport d'altres sectors polítics. Aquesta actitud d'utilitzar les dones però sense reconèixer els seus drets, pròpia de molts polítics, ajuda a entendre que creessin organitzacions exclusivament de dones per defensar els seus objectius.

El 1848 a Seneca Falls (Nova York), es va realitzar la primera convenció pels drets de la dona, on es va reivindicar el control de les pròpies rendes de les dones casades, el dret de les mares a la custòdia dels fills en cas de divorci i el dret al vot femení.

2.4 Sufragisme

Es comença (s.XIX) a difondre la idea de que les dones participin en la vida política, finalment s'aconsegueix aplegar a centenars de milers de dones. El sufragisme anglès va ser el que més difusió política va tenir. El punt d'arrencada es situa al 1866, quan un parlamentari (John Stuart Mill) va acceptar portar una proposta al parlament en nom de cinc-centes dones, per tal d'obtenir el vot femení, tot i que la petició va ser rebutjada, arran d'això es van crear organitzacions que lluitaven permanentment pel vot femení, durant les properes dècades es va anar insistint, l'any 1897 es va crear la unió nacional pro-sufragi de la dona.

A principi del s.XX després de rebuigs constants per part dels polítics es va arribar a la

conclusió de que era necessària més contundència. Es van iniciar una sèrie intensa de campanyes que interrompien els actes polítics exigint el dret per les dones, amb una resposta violenta per part de la policia, però el grup de protesta va anar augmentant. Com més repressió hi havia, més endurien les seves actuacions les "sufragettes". Amb l'arribada de la guerra a Anglaterra moltes dones van adoptar posicions més conservadores ja que creien que ja n'hi havia prou amb una guerra, d'altres en canvi, es van posicionar dins de grups feministes pacifistes i es manifestaven en contra de la guerra. A part, durant la guerra impulsada i protagonitzada pels homes, moltes dones van haver de fer-se càrrec de la majoria d'activitats de la societat civil, van mantenir en funcionament fàbriques, camps, hospitals, transports públics, serveis...

Al mes de febrer de 1918 va acabar la guerra, es va reconèixer el dret a vot de les dones més grans de trenta anys, més endavant, a l'any 1928 es va implantar la igualtat de drets polítics entre homes i dones, en altres països Europeus hi va haver un procés similar però més tardà.

2.5 Dones Proletàries

El grup més nombrós de dones treballava en la indústria, ja que per els empresaris era un enorme avantatge que fessin la mateixa feina cobrant uns salaris molt més baixos que els homes. Moltes dones treballaven en el sector tèxtil i de confecció, on arran de la invenció de les màquines de cosir es va permetre una explotació molt més intensa. Les dones de les classes treballadores han compaginat sempre les activitats domèstiques amb altres tasques econòmiques (agrícoles, artesans, comerciants..), aquesta duplicitat d'obligacions es va endurir quan es va estendre la industrialització i la vida es va traslladar als nuclis urbans. A les ciutats el tipus d'organització de les dones que es produïa als camps (repartir-se les tasques entre elles, ajudar-se entre veïnes...) es va perdre i va començar el que encara avui existeix: **la doble jornada de les dones**. Amb aquest nom ens referim al fenomen on les dones han de treballar fora de casa amb horaris i esforços similars, a més a més els recau tota la responsabilitat de la feina domèstica. Durant la primera meitat del s.XIX la població treballadora de les primeres indústries va haver de lluitar per aconseguir unes condicions de treball més humanes. (Ocupaven els pitjors treballs, els més mal pagats i eren les primeres d'anar a l'atur en temps de crisis). Els sindicats masculins es negaven a que en poguessin formar part, en comptes de solidaritzar-se les criticaven durament, per això en diversos països les dones van anar creant sindicats estrictament femenins sobretot en el sector tèxtil.

2.6 Dones i socialisme

El capitalisme i la industrialització van empitjorar les condicions de vida de moltes parts de la població, per això van sorgir moviments revolucionaris durant la primera meitat del s.XIX, en tots aquests moviments hi havia dones que lluitaven per una societat més justa al mateix temps que denunciaven la marginació de la dona. L'any 1848 a França es va tornar a prohibir la organització política de les dones. Rússia, sota el tsarisme i posteriorment sota el marxisme consideraven que era indestribable l'emancipació femenina de les classes treballadores.

Alemanya: Clara Zetkin pensava que les treballadores havien de lluitar per tenir una feina ben remunerada, només això garantiria independència respecte als homes.

L'any 1910 es va celebrar per primera vegada el dia de la dona treballadora.

En la primera guerra mundial es va fer tot el possible per enviar les dones a casa i esborrar el protagonisme que havien adquirit (1914-1928). Arran de la recuperació dels països les organitzacions feministes van sofrir un retrocés, els sistemes autoritaris com el feixisme i el nazisme van anar adquirint força fins que van consolidar a la dona en el fons més tradicional. Alemanya va adoptar l'eslògan de les tres K "kinder, küche und kirche" (nens, cuina i església comencen per k). Aquesta etapa es va allargar a tot el món occidental fins a la dècada dels seixanta, arran dels canvis econòmics i socials que es van produir després de la segona guerra mundial.

Com he citat amb anterioritat, acabada la segona guerra mundial la situació del món occidental va experimentar transformacions, Estats Units va ser el motor de la reconstrucció dels països europeus que havien quedat sota la seva influència. Arran del desenvolupament econòmic de la dècada dels cinquanta, va haver-hi un augment de la demanda de mà d'obra, una creació massiva de béns de consum i l'augment del poder adquisitiu de les economies familiars, tots aquests factors es van traduir en un augment del nivell de vida, com a conseqüència d'això va augmentar l'esperança de vida i va disminuir la de mortalitat. Tots aquests factors van donar l'oportunitat a moltes dones a incorporar-se al treball remunerat.

La família va esdevenir més reduïda e inestable, hi va haver una difusió d'anticonceptius, s'incrementà la taxa de divorcis, l'ús dels anticonceptius va permetre separar la sexualitat de la reproducció a més dones. També es va generalitzar la educació mixta, les nenes i els nens van compartir els mateixos programes educatius, un percentatge creixent de noies va tenir accés a la formació superior i va augmentar el nombre de noies que estudiaven a la universitat.

Durant els anys seixanta als països capitalistes més rics del món occidental van créixer moviments de contestació radical al sistema, demanaven formes de vida més solidàries i respectuoses amb la llibertat personal.

2.7 Formació del moviment d'alliberament de la dona

Les dones militants en organitzacions se'n van adonar que el sexe femení seguia subjecte a nombroses discriminacions legals (tot i els avenços dels segles XIX i XX), aquest va ser el punt de partida de un nou moviment feminista el moviment d'Alliberació de la Dona. Té els seus inicis als Estats Units, des d'on es va estendre a Europa. Aquest moviment implica la necessitat de renovar les idees sobre aspectes bàsics de la vida humana com el treball domèstic, la sexualitat, la maternitat, la família...

2.8 Sexualitat

La sexualitat ha estat lligada a una doble moral; l'activitat sexual de les dones ha d'estar lligada a la reproducció, afirma que els homes tenen un instint sexual que les dones han de satisfer, està lliure de lligams d'afectivitat i paternitat. Aquesta visió fomenta una vida sexual dependent per part de les dones i fomenta la idea de poder utilitzar a les dones com a instruments de plaer o reproducció.

La distinció entre sexualitat i reproducció ha portat a replantejar-se que les relacions sexuals hagin de ser obligatòriament heterosexuales, també ha portat a defensar el dret de les persones a tenir relacions amb qualsevol persona de manera indiscriminada, el feminisme ha reivindicat la despenalització de l'avortament, la maternitat....

2.9 Actualitat

Als '80 la davallada del feminisme es va produir a causa de les reformes legals aconseguides. Tot i així el feminisme actual ha aportat reivindicacions a favor del pacifisme, l'ecologisme i la lluita contra el racisme. Per exemple posicionant-se en la lluita antinuclear, en la defensa dels recursos naturals i l'equilibri ecològic del planeta. El resultat més evident ha estat el reconeixement del principi d'igualtat dels drets entre dones i homes. Tot i que les reformes s'han realitzat, s'ha constatat que no són suficients per canviar la situació existent. En alguns casos les lleis no s'apliquen i els drets de les dones són ignorats (discriminacions salarials, segregació en determinats tipus de treball).

La lluita contra les dictadures als països llatinoamericans va comptar amb la participació d'un gran nombre de dones.

3. El feminisme a Espanya

Les primeres organitzacions feministes van sorgir després de la primera guerra mundial.

Durant la segona meitat del segle XIX van tenir molta importància les activitats de Concepción Arenal (va afirmar en els seus llibres que les raons que es donaven per negar l'educació superior a les dones no tenien cap validesa científica) i de l'escriptora Emilia Pardo Bazán (va assenyalar que la manca d'instrucció era una via per mantenir a les dones en una situació d'inferioritat social i d'assegurar el domini masculí), les dues defensaven que el paper social de la dona no s'havia de limitar a estar al servei dels altres sinó que com a éssers humans havien de tenir una vida pròpia. A les darreries del segle XIX algunes dones preocupades per les terribles condicions laborals de les treballadores a domicili van impulsar la creació d'organitzacions per tal d'ajudar-les, on proporcionaven encàrrecs, facilitaven la venda dels productes a les seves afiliades, denunciaven els abusos de la patronal i els oferien assistència mèdica en cas de necessitat.

Durant les darreres dècades del s.XIX es van crear escoles que preparaven a les noies per a determinades professions (institutrius, correus, telègrafs, comerç...). L'entrada a la universitat que estava tancada a les dones, va obrir-se l'any 1900, encara que l'any 1900 el 71% de les dones de tot l'estat eren analfabetes, respecte el 55% dels homes.

Als primers anys del s.XX van plantejar-se amb més força les reformes per abolir les discriminacions legals. Destaca la figura de Carmen Burgos, que com a escriptora i redactora, va fer ressò en un diari de Madrid dels progressos en la situació de les dones en els països occidentals i va promoure debats sobre temes diversos com el divorci i el sufragi, es mostrava partidària de concedir el vot a les dones que tinguessin instrucció. A Catalunya la revista <Feminal> va demanar obertament el dret a vot, es va caracteritzar per una constant defensa d'augmentar el nivell d'instrucció de les dones, denunciar les condicions de treball a domicili i mantenir una actitud crítica davant les iniciatives filantròpiques.

A partir de 1918 es van començar a crear en diverses ciutats de l'estat les primeres organitzacions feministes amb l'objectiu de aconseguir el sufragi i l'abolició de les discriminacions legals. Destaquen L'Associació Nacional de Dones Espanyoles, on Clara Campoamor va tenir un paper crucial durant les reformes de la segona república i l'obtenció del dret a vot. Les primeres reformes polítiques es van produir durant la dictadura de Primo de Rivera, les dones majors d'edat que no fossin casades van adquirir dret a votar en eleccions municipals. (nombre reduït de dones: solteres i viudes).

La Instauració de la segona República va obrir una etapa democratitzadora dins la vida política espanyola, on la majoria de grups feministes van donar suport al nou estat. Clara Campoamor i Victoria Kent van ser elegides diputades de les corts espanyoles, obtenint la majoria de vots. La nova constitució republicana reconeixia la igualtat legal entre els dos sexes, el dret de les dones a exercir càrrecs públics i els mateixos drets electorals. També recollia el dret al divorci, reconeixement dels drets de la descendència nascuda fora del matrimoni i el dret d'investigar la paternitat. Tot i que la constitució recollia aquests drets, s'havien de regular específicament amb lleis, i l'elaboració de les lleis sobre el sufragi i el divorci eren motiu de debat i xocaven frontalment amb l'església. La Llei de divorci es va aprovar el 1932 i obria la possibilitat de divorciar-se per mutu acord o a petició d'un dels dos contraents si es donaven determinades circumstàncies.

3.1 Obtenció del sufragi femení i altres drets de la dona

Un ampli sector considerava poc oportú i perillós que les dones participessin en les eleccions a curt termini, argumentant que la majoria de dones estaven influïdes per l'església catòlica i que votarien l'opció política que aquesta institució manés. Efectivament, l'església catòlica no mantenia bones relacions amb el govern de la república a causa del caràcter d'aquest, que era laic i progressista. L'església sempre havia donat suport a la monarquia i als partits de caràcter conservador. Clara Campoamor es va erigir en la màxima advocada dels drets electorals de les dones i va dur a terme, en les sessions del parlament una defensa aferrissada de la concessió del vot immediat. I la plena igualtat de drets entre homes i dones afirmava en una enquesta política que la República no podia ajornar sense traïr la voluntat democratitzadora, i afirmava que la millor manera que les dones donessin suport al règim republicà era convertint-les en ciutadanes de ple dret. L'1 d'octubre de 1931 es van aprovar els drets electorals de les dones i es van ratificar el desembre del mateix any. A Catalunya un cop guanyat el dret a vot es va dur a terme una campanya per poder participar en les eleccions del Parlament català de 1932, encapçalada per el grup de Carme Karr, tot i el suport que va rebre el grup de Carme Karr el govern català no va acceptar la petició al·legant dificultats per modificar el cens.

Quan va començar la Guerra Civil, es va impedir la consolidació dels drets de la dona reflectits en la constitució de 1931, la guerra va trencar les barreres habituals que mantenien a les dones aïllades de la vida social i política, també va ampliar els horitzons de l'activitat femenina, al facilitar-los l'accés als àmbits de l'espai públic, que fins aleshores estaven reservats als homes.

Durant la guerra les dones van realitzar un intens treball a les trinxeres, sobretot en el bàndol republicà i a la rereguarda, satisfent les necessitats bàsiques imprescindibles per a la subsistència diària de la població civil, desenvolupant una important tasca de formació cultural professional. Després de la guerra, les dones es van enfrontar a condicions de supervivència adverses, en molts casos obligades a exercir de matriarques per viduïtat, empresonament, desaparició o malaltia de molts homes. Aquesta situació encara va ser més penosa per aquelles dones que van haver de patir la repressió i el rebuig social dels guanyadors. La història d'aquestes dones encara està per explicar, encara que en els últims anys s'ha començat a destapar en alguna mesura, a través del cinema, de treballs acadèmics i literaris que d'alguna manera s'han encarregat de recuperar la seva memòria.

3.2 Discriminacions legals contra la dona durant el franquisme

La instauració l'any 1939 de la dictadura del general Franco va suposar un procés similar al dels estats feixistes o nazis.

El nou règim va abolir les lleis de l'etapa republicana, es va reforçar el rol de família tradicional, el paper domèstic de les dones i la subordinació legal al marit, l'activitat laboral de les dones fora de la llar era considerada secundària i transitòria, per exemple les dones havien de deixar la feina quan es casaven.

Les dictadures suposen sempre un retrocés en els drets de tothom, però el retrocés va més enllà quan hi ha persones que ja venien d'una situació de desigualtat, com és el cas de les dones. Per a elles el franquisme va significar la tornada al sistema patriarcal anterior a la Segona República, el paper de la dona va ser definit conforme a la seva essència i destí natural, ser esposa, mare i encarnar els valors catòlics del règim. Les dones van ser apartades altre cop de l'espai públic i en l'àmbit privat, altre cop, van quedar sotmeses a la dominació de l'home, de tal manera que en l'economia domèstica tampoc tenien autonomia pròpia. La dona exerceix un rol fonamental en l'esfera familiar, però la institució de la família està governada per l'home. D'aquesta manera, les dones no només van quedar sotmeses, com els homes al control i la vigilància del poder de l'Estat, sinó que es van veure sotmeses, també per decisió

de l'Estat, al poder de l'home. Aquests principis van impregnar tota la organització social i es van traslladar a l'ordre jurídic i a l'àmbit educatiu, impeding que es reconeguessin a les dones els pocs drets dels que gaudien els homes i, encara més, dificultant la pròpia reivindicació de la igualtat de drets.

Resulta impossible exposar en un treball totes les discriminacions legals que van patir les dones durant els quaranta anys que va durar el règim franquista. Però intentaré fer justícia i redactar les més importants.

La legislació civil va consagrar la minoria d'edat perpètua de les dones, especialment les casades. En l'àmbit del Dret de família, la situació de la dona era sotmesa a plenitud i permanent a la potestat de l'home, primerament del pare i posteriorment del marit. La capacitat jurídica depenia del sexe de les persones i del seu estat civil, que condicionava d'una manera essencial l'exercici d'aquesta capacitat. Encara que la majoria d'edat es va fixar als vint-i-un anys, fins als vint-i-cinc anys les dones no podien abandonar la casa paterna, a excepció del cas en que haguessin de contraure matrimoni (art. 231). El Codi civil (art. 57) assenyala clarament que "el marit ha de protegir a la dona i aquesta ha d'obeir al marit", donant per suposada la inferioritat de la dona i constitucionalitzant l'autoritat del marit. El marit era l'únic administrador dels béns del matrimoni (art. 59), el representant de la dona (art. 60) i posseïa la pàtria potestat dels fills (art. 172). Es requereix la llicència marital perquè les dones puguin: comprar i vendre béns, obrir un compte corrent, celebrar contractes, etc. Es nega a les dones la capacitat per prestar consentiment equiparant-les als "menors" i als "bojos, dementes i els sordmuts que no sàpiguen escriure". El codi de Comerç també exigeix la llicència marital perquè les dones puguin exercir activitats mercantils o comercials.

L'any 1938 el Fur del treball va senyalar com una conquesta del nou règim "la alliberació de la dona" del taller i la fàbrica, diverses lleis i reglamentacions posteriors van consagrar la excedència o els acomiadaments forçosos per raó de matrimoni, accentuant la dependència econòmica i social de la dona casada. En tot cas, l'estat franquista se'n va ocupar "d'alliberar" a la dona de l'exercici de professions de responsabilitat i prestigi, com també es va encarregar d'establir una discriminació salarial. D'aquesta manera, el que en realitat es volia pretendre, no era salvar a la dona d'una servitud reservada als homes, sinó excloure-la de la plenitud del dret que tants sols es concedia als homes.

Les lleis penals del franquisme consideraven a la dona com un objecte de possessió masculina símbol de l'honor i de la moral social (catòlica) dominant. El codi penal de 1944 reincorpora "l'uxoricidi per causa d'honor" (**Mort donada a una dona pel seu marit*), en virtut del qual, l'home que assassinés a la seva muller, sorpresa cometent adulteri, patia pena de desterrament de la seva localitat i quedava eximit de qualsevol càstig si "tan sols" li provocava lesions. L'article 449 explica que es penalitza l'adulteri de la dona, era castigada per estar una sola vegada amb un home que no fos el seu marit. En canvi, per a l'home la pena d'adulteri era nul·la (art. 452).

El codi penal també castiga l'avortament, però es privilegia, regulant-se com a tipus penals atenuats, determinades conductes (el propi avortament, l'infanticidi, l'abandonament dels nens) quan són realitzades per una dona o per els seus pares, amb l'objectiu d'evitar la deshonra de la dona i la seva família.

Les agressions sexuals són considerades "delictes contra la honestedat", el violador podia eludir la presó si aconseguia el perdó de la víctima o si la portava a l'altar. És castigada la venda d'anticonceptius i la propaganda pública de la seva utilització. El sistema jurídic franquista veia a les dones com a objectes lligats a una condició social específica.

L'any 1957 es va publicar a l'Estat espanyol un decret segons el qual s'havien de crear escoles a tots els nuclis de població de més de cinc-cents habitants per donar instrucció primària tant a nenes com a nens. Però mentre els nois estudiaven per guanyar-se la vida, les noies aprenien doctrina cristiana i habilitats relacionades amb les tasques domèstiques.

A partir de finals dels anys '50 i principis dels anys '60, es produeixen algunes reformes legislatives que milloren en certa mesura la situació jurídica de la dona. Cal destacar la reforma del Codi Civil de l'any 1958 que va permetre a les dones ser testimoni en els testaments i marmessor testamentària, així com també va permetre a les dones ocupar càrrecs tutelars, amb la autorització del marit, la llei 56/1961 del 22 de juliol sobre els drets polítics, professionals i de treball de la dona que prohibia qualsevol forma de discriminació laboral en funció del sexe i expressament la salarial, també va eliminar la excedència forçosa per matrimoni, encara que va mantenir la exigència de l'autorització del marit perquè la dona casada pogués treballar. Aquestes mesures en cap cas responien a una major sensibilitat del règim cap a la situació de les dones, sinó que estaven motivades per la necessitat d'obtenir certa acceptació i reconeixement internacionals.

Mitjançant l'educació van fomentar el model de societat patriarcal. L'educació durant el franquisme descansa sobre dos pilars bàsics: la separació i la diferenciació en funció del gènere. La formació de les dones s'enfoca cap a l'àmbit privat i s'orienta exclusivament en desenvolupar i perfeccionar les capacitats necessàries per ser bones mares i esposes, en canvi l'educació dels homes es dirigeix a l'espai públic.

El règim va organitzar un currículum diferenciat amb assignatures especials per a les nenes relacionades amb les tasques de casa, també les assignatures comunes eren ensenyades a un nivell més baix per a les nenes, assumint una orientació específica d'acord amb el paper, que segons el règim, els corresponia desenvolupar dins la societat.

El nombre de dones matriculades descendeix a mesura que augmenta el cicle educatiu, i pràcticament desapareixen les dones en la educació universitària.

En l'àmbit educatiu no formal, la secció femenina de la Falange, tenia la missió de garantir l'adhesió de les dones al règim. La funció principal de la secció femenina consistia en reafirmar la mentalitat de la dona en la seva inferioritat respecte l'home, però enaltint la dignitat de la feina de mestressa de casa, la rellevància de la cura i l'educació dels fills. L'església també vetllarà per la moral de les dones fomentant la seva submissió als homes i convertint la puresa i el decòrum en referents inexcusables. Ambdues institucions van contar amb el suport incondicional de l'Estat, col·laborant, a més a més, en l'educació formal. Es tractava d'evitar de qualsevol manera que les dones es replantegessin les seves relacions personals i reclamessin la seva presència dins la societat i la política. En definitiva, volien impedir que les dones lluitessin pels seus drets.

Afortunadament, les dones de manera paulatina, van anar prenent consciència de la injustícia de la seva situació, va ser aleshores quan van començar a organitzar-se els primers moviments feministes. L'any 1975 va ser molt important en aquest procés La ONU va declarar aquell any, any internacional de la dona, el va dedicar a l'estudi de la situació de les dones en el món. Les feministes espanyoles van voler trencar la seva invisibilitat aprofitant aquesta celebració per posar de manifest les discriminacions de les que eren objectes les dones dins la societat espanyola.

Posteriorment, el desembre de 1975, pocs dies després de la mort de Franco, es van celebrar a Madrid les primeres jornades feministes a nivell estatal, les Jornades Nacionals per l'Alliberació de la Dona i, posteriorment, el maig de 1976 van tenir lloc les jornades Catalanes de la Dona. A l'any 1975 es produeix la reforma del Codi Civil, coneguda amb el nom de "majoria d'edat de la dona casada" que elimina el requisit de la llicència marital i abans de l'aprovació de la constitució també es produeixen algunes reformes importants en l'àmbit penal, com la despenalització de l'adulteri.

3.3 Els Drets de la Dona en la Constitució de 1978

Aquesta constitució marcarà un autèntic punt d'inflexió en el reconeixement dels drets de tots els espanyols, i per fi, en els drets de totes les dones.

En qualsevol cas, tot i la importància decisiva per aconseguir l'equiparació de drets, no deixa de ser criticable l'escassa participació de les dones en l'elaboració de la constitució. En la Comissió d'assumptes constitucionals i llibertats públiques d'un total de 36 membres tan sols hi havia una dona, a diferència del que va passar l'any 1931, on cap dona va formar part de la ponència constitucional, la Constitució va tenir set pares, però era orfe de mare. Pel que fa al contingut del nostre text constitucional s'ha denunciat que, en part com a conseqüència del fet anterior, la Constitució de 1978 manca d'una perspectiva de gènere que queda reflectit en les contades ocasions on apareix una referència explícita a les dones, que ni tan sols són reconegudes com altres col·lectius (les persones amb discapacitat, la gent gran, la joventut) com a grup necessitat d'una especial protecció pel que fa als seus drets. La Constitució fa servir en el reconeixement de drets d'un llenguatge general i neutre "tots els espanyols". Aquests termes, que actualment, inclouen a les dones. La promulgació de la nostra llei bàsica, fomentará els ciments per aconseguir la igualtat de drets entre homes i dones.

La Constitució de 1978 en el seu article 10.1 afirma que "la dignitat de la persona, els drets inviolables que son inherents, el lliure desenvolupament de la personalitat, el respecte a la llei i als drets dels altres són fonaments de l'ordre polític i de la pau social", concedeix a l'igualtat un paper molt important. Es habitual afirmar que el nostre text constitucional recull tres manifestacions diverses de igualtat: valor, principi, dret fonamental

L'article 1.1 situa la igualtat entre els valors superiors de l'ordenament jurídic, fet que implica que la igualtat es converteix en valor fomentador del sistema jurídic, en un criteri que limita i orienta la interpretació i l'aplicació de totes les normes jurídiques i la legitimitat del sistema legal com també limita l'actuació de tots els poders públics.

La igualtat com a principi apareix contemplada en els articles 14 i 9.2 de la Constitució en les seves dues vessants fonamentals: igualtat formal e igualtat material. Ambdues dimensions adquireixen una rellevància central pel que fa referència a la igualtat entre sexes.

L'article 14 reconeix el principi d'igualtat formal al senyalar: "Els espanyols són iguals davant la llei, sense que hi pugui haver cap discriminació que prevalgui ja sigui per raó de naixement, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social". Es considera que la igualtat davant la llei proclamada en aquest precepte comprèn la igualtat en la llei (es a dir, la exigència de tracte igual per part de les lleis) i la igualtat en l'aplicació de la llei (es a dir, la exigència que pretén que les lleis siguin aplicades de manera igual per tothom).

D'aquesta manera, la igualtat formal exigeix la igualtat de tracte "per la llei o per qui l'apliqui". Aquest manament d'igualtat "implica tracte igual en situacions iguals, sense prohibir diferències de tracte en situacions diferents" però exigeix, en qualsevol cas, que el tracte diferent sigui suficientment justificat, això és, que s'ajusti a les exigències de raonament i proporcionalitat.

Progressivament, la doctrina i la jurisprudència han entès que l'article 14 conté dues clàusules diferents en cada un dels seus incisos. Així, el primer ("els espanyols són iguals davant la llei") contindria la clàusula de igualtat que prohibeix tractes diferents i desproporcionats; mentre que el segon ("sense que pugui prevaler discriminació alguna per raó de naixement, raça, sexe, religió, opinió o qualsevol altra condició o circumstància personal o social") consagraria una clàusula de no discriminació que considera determinats criteris "especialment odiosos" com causes de tracte desfavorable, entre elles, el sexe. Aquests criteris es converteixen, així, en categories *sospitoses* fet que implica que qualsevol tracte diferenciat basat en ells i, per tant, basat en el sexe, ha de complir més escrupolosament els requisits de raonament i proporcionalitat. En aquest sentit l'article 14 CE exigeix la no discriminació en lo referent a la titularitat, l'exercici i garantia dels drets, i en concret, prohibeix que els drets puguin ser restringits o insatisfets per consideracions basades en el sexe.

L'article 9.2 reconeix el principi d'igualtat material propi de l'Estat social, atribuint als poders polítics la tasca de "promoure les condicions per tal que la llibertat i la igualtat de l'individu i dels

grups en que s'integren siguin reals i efectius; remoure els obstacles que impedeixin o dificultin la seva plenitud, i facilitar la participació de tots els ciutadans en la vida política, econòmica, social i cultural”.

La igualtat formal reclama les relacions d'igualtat entre el contingut i l'aplicació de la llei, la igualtat material, en canvi, reclamarà la igualtat en l'àmbit social. La primera prohibeix les discriminacions legals i la segona les discriminacions socials, responsabilitzant als poders públics de la seva eliminació. La igualtat material, requereix una intervenció estatal i poder justificar l'adopció de tractes diferenciats a favor de determinats col·lectius desfavorits, per superar les desigualtats que realment existeixen dins la societat. La posada en marxa de tots aquests mecanismes, coneguts genèricament com accions positives i recolzades en diferents clàusules (9.2, 14) que resulten essencials per aconseguir la plena equiparació de drets.

En tercer lloc, com ha admès el Tribunal Constitucional, el nostre text constitucional configura la igualtat com un dret fonamental. Així ho assenyala l'article 14 de la Constitució en establir el principi general de que els espanyols són iguals davant la llei, estableix un dret subjectiu al obtenir un tracte igual, imposar als poders públics l'obligació de portar a terme aquest tracte igual, i al mateix temps, limita el poder legislatiu i els poders dels òrgans encarregats de l'aplicació de les normes jurídiques.

En la Constitució de 1978 trobem articles més concrets que estableixen el dret de ambdós cònjuges a contraure matrimoni en plena igualtat jurídica (art.32), també reconeix el dret al treball amb una remuneració suficient, sense que hi pugui haver cap discriminació per raó de sexe (art. 35).

Finalment, cal avisar, la Constitució consagra també algunes “discriminacions”. La més coneguda, (art.57) concedeix preferència en la successió de la Corona, en el mateix grau parentiu, a l'home per sobre la dona.

Cal destacar les reformes del Codi Civil de 1981, la primera va suposar el reconeixement de la igualtat de la dona, casada amb l'administració dels béns i amb l'exercici de la pàtria potestat, la segona va regular els procediments **de nul·litat**, separació i divorci. L'Estatut de treballadors de 1980 declara com un dret bàsic del treballador la no discriminació per a la feina o dins la feina, per raó de sexe o estat civil. El 1985 i després d'una gran polèmica es va despenalitzar l'avortament en tres supòsits, i el 1989 es va canviar el nom de “delictes contra la honestat” a “delictes contra la llibertat sexual”.

A finals dels anys vuitanta, casi totes les discriminacions legals cap a la dona s'havien desmantellat.

En el procés d'homologar els drets de la dona, han desenvolupat una tasca molt important els òrgans judicials ordinaris i el Tribunal Constitucional, que al llarg del temps ha anat precisant el significat de la prohibició de discriminació per raó de sexe.

Luís López Guerra afirmava que Espanya no s'havia caracteritzat per estar a la vanguardia dels països europeus en la posada en marxa d'accions positives a favor de les dones. El dèficit està relacionat amb la pervivència d'algunes discriminacions.

3.4 Els Drets de la Dona 30 anys després:

Des d'un punt de vista normatiu, la Constitució espanyola de 1978 i el seu desenvolupament legal i jurisprudencial posterior, han significat un salt qualitatiu en la situació jurídica de la dona que avui, pot considerar-se formalment *igual* que l'home, ja que en efecte la igualtat formal està plenament aconseguida, però no es pot ser tan optimista quan ens referim a la igualtat material. En la pràctica les dones es troben amb tota una sèrie de dificultats que els impedeixen gaudir efectivament i en condicions d'igualtat els drets que reconeixen la Constitució i les lleis.

La realitat social segueix situant a les dones en una posició de desavantatge que es tradueix en una menor participació en el poder i, per tant, en la presa de decisions.

Per posar alguns exemples: avui en dia les dones pateixen taxes més elevades de desocupació, estan situades en categories professionals inferiors, i sotmeses a una precarietat més elevada, els sous de les dones són notablement més baixos que els dels homes. La inactivitat laboral, la taxa d'abandonament de la feina, la titularitat d'excedències i permisos laborals per assumir responsabilitats familiars és molt més elevada entre la població femenina. Les dones troben dificultats importants en les seves promocions professionals, tenen escassa presència en llocs de direcció empresarial i representació política i en alts càrrecs de l'administració, el mateix passa en el món de la cultura i la ciència.

Per posar encara més exemples, el govern del partit socialista de 2004 va ser el primer govern paritari (hi havia el mateix nombre de ministres d'ambdós sexes) i el primer govern on hi ha una dona en el càrrec de sots-presidenta, però les dones pràcticament desapareixen en els nivells successius al poder. En l'àmbit d'administració de la justícia, encara que el nombre global de dones és superior al dels homes, altra vegada, la seva presència disminueix fins a percentatges ínfims en els graus superiors de la magistratura. Segons l'Institut de la dona, l'any 2005 no hi havia cap dona en els consells d'administració de les empreses de l'IBEX-35, i l'any 2007 el percentatge era del 2.86%. Tan sols el 10.31% dels membres totals de les Reials Acadèmies són dones, i no ha estat fins al 2008 quan ha entrat la primera dona a la Real Acadèmia de Ciències morals i polítiques. En referència al professorat universitari, en ninguna de les categories docents el nombre de dones és superior al dels homes, i la població femenina ocupava l'any 2007 només el 14% de les càtedres universitàries.

Malauradament, aquestes dades no són anecdòtiques, i tampoc responen a una falta de preparació per part de les dones. Des de ja fa alguns anys la formació de les dones en molts àmbits o sectors és més sòlida que la dels homes.

Aquestes estadístiques revelen l'existència del que la teoria feminista anomena *sostre de vidre* referent a un tope invisible, però real i molt efectiu, una barrera implícita que impedeix a les dones, tot i la preparació igual o superior, puguin arribar a posseir la mateixa situació o poder social que els homes.

Per un costat les dones han aconseguit fer-se un forat en l'àmbit de l'espai públic, però tot i així és un espai creat i dominat per els homes. D'altra banda la incorporació de la dona a l'espai públic no ha anat acompanyada d'una paral·lela democratització de l'espai privat, un repartiment equitatiu de les tasques i les responsabilitats familiars.

Resulta evident que encara avui, la majoria de les obligacions familiars, la cura dels fills i la llar, recau sobre la dona. Després també ens acompanya l'estereotip que diu que les dones tenen un nivell de compromís, dedicació i una ambició professional inferior a la dels homes, al considerar la feina menys important en el desenvolupament dels plans de la seva vida.

És cert que el principi haurà de ser conciliar la incorporació de la dona al món laboral, però un cop produïda aquesta incorporació la conciliació hauria de ser considerada com un dret pels homes i com un problema polític que pot tenir conseqüències per tota la societat. En aquest sentit s'ha cridat l'atenció sobre la relació directa existent entre l'Estat del benestar i el paper de les dones: "el benestar de la família està relacionat amb la situació d'atur de les dones", si les dones no treballen fora del domicili poden dedicar temps a les feines domèstiques i a la cura dels fills, avis, malalts, feines que si no són realitzades per les dones, es demanden a l'Estat social. D'aquesta manera, les dones acaben assumint funcions familiars que no fa l'home i funcions assistencials de les quals l'Estat no se'n responsabilitza. En aquest sentit la Llei 39/2006, del 14 de desembre de Promoció de la Autonomia Personal i l'Atenció de les Persones en situació de Dependència en la seva exposició de motius assenyala com un dels factors que es converteixen en imprescindibles l'atenció al col·lectiu de les persones dependents, els canvis operats en el model de família a partir de la incorporació de la dona al mercat laboral. Així l'aprovació de la Llei de Dependència no deixa incidir en la consecució de la igualtat material de les dones.

També s'orienta a aquest objectiu la Llei Orgànica 3/2007 del 22 de març, per a la igualtat efectiva de les dones i els homes. Aquesta llei, parteix de la premissa que anteriorment hem assenyalat: el reconeixement ple de la igualtat formal entre homes i dones, tot i haver incorporat un avanç decisiu, resulta insuficient. La igualtat plena entre ambdós sexes segueix sent una tasca pendent que els poders públics han d'afrontar.

Ja per concloure aquest apartat, es possible afirmar que en les primeres dècades la Constitució i el seu desenvolupament posterior van propiciar la eradicació de les discriminacions legals cap a la dona, al reconèixer finalment, la titularitat dels mateixos drets reconeguts als homes, aconseguint la plena igualtat en homes i dones en l'exercici dels drets. Encara que hem de tenir present que quan, com es el cas de les dones, es lluiten les discriminacions arrelades en patrons morals i culturals, el dret en la lluita contra la discriminació és limitat. Per aconseguir l'equiparació efectiva i real de drets entre homes i dones fa falta que es modifiquin actituds i conductes de uns i altres que queden fora de la regulació legal. Altre cop, arribats a aquest punt resulta imprescindible el recurs de l'educació, que tant la Llei d'Igualtat com la llei Integral presenten una atenció preferent. Si com s'ha ensenyat abans, durant el franquisme l'educació va esdevenir un pilar central en el manteniment de la subordinació de la dona, avui és la principal eina per aconseguir la seva emancipació. Només el disseny d'una política educativa basada en els drets i en el valor de tots els éssers humans per igual, pot acabar amb tot tipus de diferenciació de poder i de sexisme. Aquest és el camí més llarg, però a la vegada el camí més segur per aconseguir que tots puguem guanyar la batalla per als drets de la dona, i no només amb l'objectiu d'aconseguir justícia amb les dones, sinó també per aconseguir una societat més democràtica, més justa i més solidària.

4. Clara Campoamor

Clara Campoamor Rodríguez va néixer el dotze de febrer de 1888, filla de Manuel Campoamor Martínez, natural de Santander i Pilar Rodríguez Martínez, natural de Madrid, tenia un germà que es deia Ignacio i vivien amb la seva àvia que era portera del lloc on residien. El seu pare va treballar de comptable en un diari, era d'idees lliberals i pròximes als republicans, la seva mare i la seva àvia ajudaven a l'economia familiar cosint a casa.

La situació de les dones a Espanya no intuïa els enormes canvis que es produïrien en poques dècades, ni la transcendència de l'actuació política d'aquesta dona que juntament amb Victoria Kent i Margarita Nelken, van obrir les portes a totes les dones espanyoles que a partir d'aquest moment van aconseguir nivells de representació política impensables fins aquell moment.

Per situar-nos una mica, a finals del segle XIX la situació política d'Espanya era la següent:

4.1 Entorn social i polític:

En el panorama social i polític Espanya vivia en la Restauració Borbònica amb els regnats d'Alfons XII i Alfons XIII. Del 1923 al 1930 hi ha la dictadura de Primo de Rivera, fins que finalment el 14 d'abril de 1931 es proclama la Segona República, seguida posteriorment per la guerra civil i la dictadura franquista. Per tant, pel que fa a la situació política Clara Campoamor va néixer envoltada de canvis polítics molt radicals, passant de la monarquia a la dictadura per acabar amb la segona república i començar la guerra civil.

L'Espanya de finals del s.XIX es va haver d'enfrontar amb l'església per poder dirigir la formació d'una classe mitjana cridada a ocupar càrrecs funcionals al servei de la comunitat, abans que creients disposats a defensar els manaments de l'església.

Clara Campoamor es va acostar a la política un cop establerta a Madrid, quan va començar a assistir a les tertúlies de l'Ateneu, d'on ella era sòcia des de 1916, allà va conèixer Magda Donato, germana de Margarita Nelken, que escrivia sobre temes feministes en el diari *La*

Tribuna i ven aviat va despertar la necessitat d'associar-se. Finalment va aconseguir exercir d'advocada i tenir una acta de diputada. D'aquesta manera va contribuir a fundar la societat espanyola d'abolicionisme, juntament amb tres dones amb inquietuds que eren: Elisa Soriano, María Lejárraga i Matilde Cantos.

La Lluita pels drets de la dona: Clara Campoamor cada vegada sentia més inclinació cap a la lluita feminista, es va convèncer de la necessitat de la instrucció educativa, com a camí a seguir per tal de aconseguir l'emancipació de les dones. Un grup considerable de dones de l'alta i mitjana burgesia (amb una preparació cultural i professional molt qualificada) pensaven el mateix, entre elles s'hi troben:

-María Espinosa: va fundar l'any 1918 l'Associació Nacional de Dones Espanyoles.

-María Lejárraga: va fundar la Unió de Dones Espanyoles e mateix any.

-María Maeztu: va ajudar a fundar la Federació Espanyola de Dones Universitàries l'any 1921.

El Lyceum Club es considera la primera associació feminista, la idea va venir de les associacions que ja existien a Londres, d'aquí el seu nom. María Maeztu el presidia, estava integrat per unes cinquanta dones que pagaven una quota mensual de 10 pessetes.

El feminisme de Campoamor va anar evolucionant amb els anys i es va posicionar més dins la política. Primer la lluita per recuperar l'espai públic per a les dones on reivindicava la necessitat de la formació educativa en igualtat de condicions per a homes i dones, també defensava els drets jurídics de la dona dins uns paràmetres d'igualtat, fugint de posicions essencialistes sobre les dones.

Juntament amb Victoria Kent i Margarita Nelken van ser les tres primeres dones en participar dins les Corts Espanyoles.

Durant la dictadura de Primo de Rivera es va portar a terme una política d'atracció que consistia en demanar la col·laboració de les dones amb el règim, on es van donar càrrecs de representació a les dones. Dins aquesta mateixa dictadura les dones vídues o solteres tenien dret a vot en condicions molt estrictes, encara que va ser una notícia d'interès mai es van arribar a celebrar eleccions. Campoamor va declinar les diverses ofertes de participar en la dictadura.

Campoamor es va començar a posicionar cap a pensaments més republicans, posicionant-se el 1930 com una republicana, laica i partidària del divorci, ja que considerava que el matrimoni convertia a la dona en una menor al treure-li la seva personalitat a canvi de l'amor legal. A partir d'aquest moment va participar activament en el partit d'Acció Republicana.

Més endavant es va dissoldre aquest partit i va formar part del Partit Radical. El primer pas que va donar dins el partit va ser el de convertir-se en diputada per Madrid. La seva lluita per aconseguir el vot femení data del maig de 1936, dos mesos abans del cop d'estat i l'inici de la guerra civil. Arran del vot, va tenir moltes conseqüències personals l'exercici del vot femení, ja que no va tornar a sortir diputada en ninguna de les dues eleccions posteriors. No volia parar de reivindicar la igualtat de drets entre ambdós sexes. De la Comissió de les Corts va sortir la concessió del sufragi femení, la investigació de la paternitat, el divorci, el dret de nacionalitat de la dona casada, el principi de la igualtat civil dins el matrimoni... El dia 1 de setembre va començar el debat per discutir el projecte que presentava la comissió. Arran de la discussió dels articles es va produir un enfrontament entre ella i Victoria Kent, que la premsa va explotar com un espectacle de circ.

Finalment el 2 d'octubre després d'aguantar tot tipus de burles i comentaris durant els dies que va defensar el sufragi femení, amb una diferència de 40 vots, les dones podien votar, aquest fet va provocar una polèmica molt gran ja que molts polítics van tramar una sèrie de estratègies per frenar el dret a votar de les dones, i tots els dards apuntaven a Campoamor.

La seva carrera política pràcticament es va acabar, ja que tenia opinions contràries a la dreta, els partits socialistes no es posaven d'acord i no la volien dins les seves files i els republicans li tiraven dards enverinats.

Va sortir del Partit radical arran dels problemes que es van ocasionar a Astúries de l'abús de poder militar i es va posicionar com a ideologia esquerrana. Però li van denegar l'entrada en diversos partits polítics i va decidir traslladar-se a Londres. Va veure com els populars guanyaven i posteriorment va decidir traslladar-se a València amb l'intenció de fugir d'Espanya ja que la guerra civil va començar. Es va exiliar a Lausanne (Suïssa) on hi vivia la seva amiga, Antoniette Quinche que la va acollir. El 1938 va marxar de Suïssa per anar a Argentina on va torbar un nucli de republicans exiliats a causa de la victòria del franquisme. Va retornar a Lausanne a l'edat de 67 anys després d'intentar aclarir la seva situació a Espanya sense èxit.

4.2 Entorn social i cultural:

1860: les dones es van beneficiar de la debilitat de la classe burgesa com a conseqüència de l'endarreriment industrial espanyol amb relació a altres països europeus, la falta de desenvolupament harmònic al nostre país va treure-li força al moviment emancipatori femení.

Un sector important dels professors e intel·lectuals lligats a la institució "Libre de Enseñanza" va plantejar a finals del s.XIX la coeducació i la influència del seu magisteri va donar com a resultat la creació d'escoles laiques. Entre 1880 i finals de segle es van llicenciar 15 dones, la gran majoria de Ciències, Farmàcia, i Medicina.

Els destins més habituals de les dones venien arran d'aquestes formacions, en aquest terreny i per la falta de desenvolupament industrial a Espanya, l'accés de les dones al treball remunerat va arribar amb retràs.

Per situar a la Clara Campoamor sociocultural-ment parlant, va haver d'abandonar la seva formació arran de la mort del seu pare, per tal de treballar i ajudar a l'economia familiar, després de diverses feines va aconseguir instal·lar-se a Madrid mantenint tres feines alhora.

Tan bon punt va tenir l'oportunitat de continuar els seus estudis ho va fer, matriculant-se en l'institut de noviciat, avui s'anomena *Cardenal Cisneros*, on també hi van estudiar Victoria Kent o Hildegarda Rodríguez, el professorat de l'institut estava lligat a idees liberals. Va rebre el títol de batxillerat el març de 1923, aleshores tenia 35 anys. Un cop amb el títol en mà, va començar la carrera de Lleis que va acabar al cap de dos anys. El dia 19 de desembre de l'any 1924 va obtenir la llicenciatura de Dret per la universitat central de Madrid, encara que havia estudiat en les universitats d'Oviedo i Múrcia (aleshores era alumna no oficial).

Les primeres advocades en exercir el seu ofici al nostre Estat van ser Victoria Kent i Clara Campoamor, on Campoamor es va especialitzar en temes relatius a les dones, a partir d'aquest moment Campoamor va començar a mirar el marc internacional.

Va ser francmaçona entre els anys 1931-1934, era força habitual entre republicans amb tendències polítiques.

4.3 Entorn social i econòmic

El propòsit de la majoria de les dones a finals del s.XIX era casar-se i ajudar a mantenir la seva família amb feines mal pagades i poc reconegudes. En la recollida de productes agrícoles es registrava el major percentatge d'ocupació femenina, encara que tenien salaris més baixos que els homes.

La vida de misèria que envoltava el camp espanyol a finals de segle provocava que les dones acceptessin sous ridículs per tal de fer una aportació al manteniment de la família.

La industrialització del País Basc i Catalunya va obrir les portes de llocs de treballs en el sector

industrial, però també en aquests cas les dones rebien salaris molt baixos, tan baixos que podien arribar a convertir-se en la meitat del sou d'un home.

La indústria de la transformació oferia majors possibilitats de feina per les dones, concretament en el sector tèxtil de Catalunya, encara que també hi havia moltes dones en diferents negocis i sectors: les fàbriques de calçat, la fàbrica d'armes de Toledo, la indústria agroalimentària o les fàbriques de tabac.

L'any 1900 els percentatges de dones treballadores a Espanya es distribuïen de la següent manera: més d'un 13% treballaven en el sector industrial, casi un 60% eren pageses i més d'un 27% treballaven en el sector de serveis. Encara que si parlem d'oficis el que més número de dones ocupava era el servei domèstic en totes les seves variants. Era el treball més esclavista, informal i mal pagat que existia, ja que depenia directament de les persones encarregades de la casa que segons el seu caràcter, feien que la vida de les criades transcorregués més o menys feliç o en règim d'esclavisme medieval.

Després de les criades, l'ofici més estès entre les dones era el relacionat amb la costura: modistes, costureres a domicili, per peces o en les fàbriques tèxtils. I finalment existien les "Cigarreres" que ocupaven el 90% dels llocs de feina de les fàbriques de tabac.

Aleshores la classe mitjana va començar a manifestar el seu malestar i a demandar el reconeixement d'alguns oficis i les dones de classe baixa van començar a utilitzar els mateixos instruments de pressió que feien servir els homes (les vagues), en les quals exigien una igualtat salarial i una retallada de la jornada laboral ja que podien arribar a treballar de 12 a 14 hores diàries.

Després d'abandonar la seva formació als 13 anys Clara Campoamor va iniciar-se com a modista. Com hem remarcat repetides vegades l'ofici de modista estava molt mal pagat i requeria unes jornades laborals que no s'acabaven mai.

Més endavant va canviar l'ofici de modista per el de dependenta d'una botiga ja que la situació econòmica de la família era molt delicada. Amb vint-i-un anys Clara Campoamor va obtenir una plaça d'auxiliar de **telègraf**, i posteriorment va aconseguir una plaça de professora de mecanografia i taquigrafia, quan va arribar a Madrid va compatibilitzar la feina amb la de secretaria del director del diari *La Tribuna*, i també treballava de traductora de francès.

Campoamor va morir l'any 1972, a causa d'un càncer i després de perdre la vista. En una de les seves últimes cartes a una amiga exposava la seva frustració al veure el retrocés que havia patit el país.

Les seves cendres van ser enviades a San Sebastià.

5. Clara Campoamor en l'actualitat

Si suposem que Clara Campoamor ara ressuscités, aquest és el panorama que es trobaria...

5.1 Entorn social i polític

En l'entorn social una de les coses que destacarien és l'endarreriment de la maternitat. Per donar-hi un toc glamurós al treball.. què tenen en comú Naomi Watts, Mònica Belluci, Susan Sarandon, Geena Davis, Emma Thompson, Holly Hunter, Annette Bening i Julianne Moore?

Doncs no, no es tracta tan sols d'una llista d'actrius reconegudes, sinó que totes tenen en comú el fet d'haver estat mares després d'haver fet els 40 anys. Una tendència demogràfica que afecta el conjunt de països desenvolupats: l'endarreriment de la maternitat.

A Catalunya, segons les darreres dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, un 7,4% dels parts que hi va haver el 2009 van ser per mares de 40 anys, fet que vol dir que dels 83.263 naixements de l'any, 6.161 van anar a càrrec de mares que ja havien entrat en la quarantena, mentre que l'any 1991, ja fa vint anys, aquest percentatge era només de l'1,79%, amb 998 parts de mares de més de 40 anys sobre un total de 55.780 naixements.

Les causes d'aquest fenomen són múltiples, l'estructura social actual, la incorporació majoritària de la dona al mercat laboral i l'accés generalitzat a la universitat, són el conjunt de factors que han retardat el moment de tenir el primer fill. A principis del segle XXI és poc freqüent que abans dels 30 anys es pugui fer una planificació del futur. No només es tracta del desig reproductiu, els condicionats econòmics i socials també s'han de tenir en compte. Per a les dones i les parelles que no aconsegueixen una feina estable, la maternitat es fa difícil econòmicament, i per les que inicien una carrera professional la conciliació de les exigències de la feina remunerada amb l'esforç de la maternitat esdevé complicada.

Abans es podia comptar amb la solidaritat femenina d'àvies o d'altres dones de la família o, fins i tot de l'entorn social o del veïnat, que ajudaven en la criança. En la societat actual les dones afronten missatges contradictoris. D'una banda se les fa sentir culpables de treballar fora de casa i de voler compatibilitzar-ho amb la criança dels fills, i de l'altra, a la feina se'ls exigeix disponibilitat incondicional per poder mantenir la carrera professional.

Una de les preocupacions de moltes dones que decideixen ser mares als 40 és el rellotge biològic, i no van del tot desencaminades: els òvuls que una dona tindrà al llarg d'una vida ja es determinen quan encara és un fetus, és a dir, al llarg de la vida no es regeneren ni se'n produeixen de nous, sinó que es van perdent fins que la dona arriba als 50, aproximadament, moment en què comença la menopausa. Per tant, als 40 anys a la dona li queden menys òvuls i a més a més, són de més poca qualitat. El per què de la disminució de la qualitat dels òvuls no està del tot clar, podria ser que la natura els deixés els últims perquè són els pitjors o també podria ser que haguessin envellit d'estar tant de temps a l'ovari. La fertilitat depèn doncs, de l'edat dels òvuls. Si, a la fertilització in vitro, es fan servir òvuls de donants (més joves de 35 anys) la taxa d'embaràs és estable en el cas de les mares receptores, mentre que quan les tècniques de reproducció assistida fan servir els òvuls de les receptores, la taxa d'embaràs va molt vinculada a l'edat de la mare.

Però no només es tracta dels òvuls, sinó que la medicina ha detectat que amb el pas del temps tot el sistema reproductor femení presenta més patologies relacionades amb la fertilitat. Com més gran es la mare un cop embarassada, té més possibilitats que els seus òvuls e fertilitzar-se acabin tenint un nombre anòmal de cromosomes. Aquests embrions o bé pateixen un avortament espontani (afecta al 25% dels embarassos a partir de 40 anys, mentre que passa en el 10% dels embarassos de dones de 25 anys) o bé donen lloc a fetus amb alteracions cromosòmiques, com ara la síndrome de Down.

Un altre fenomen són les mares solteres. La maternitat no ha estat pensada per ser viscuda en solitud, però actualment hi ha dones que crien els seus fills soles per decisió pròpia.

Això voldria dir que actualment hi ha moltes dones que es senten amb prou confiança, força i bon entorn per veure que poden fer-ho.

En quant a l'entorn polític, el feminisme ha estat lluitant durant anys per la presència de les

dones en àmbits on es prenen decisions públiques, encara que Clara Campoamor podria veure que s'ha avançat en l'àmbit, no podem dir que hàgim aprofundit aquesta evolució, cal destacar que el feminisme polític ha arribat sobretot per partits d'esquerres.

El que Campoamor s'ha perdut en l'àmbit polític és que el 1992, en la primera cimera europea "Dones al poder" les dirigents Polítiques d'Atenes van proclamar el dret a la paritat en aquest mateix àmbit, argumentaven coses no gaire llunyanes al que Campoamor va dir en el seu moment, com per exemple que la igualtat formal entre homes i dones és un dret fonamental de l'ésser humà, que les dones representen més de la meitat de la població i la democràcia exigeix la paritat en la representació i en l'administració de les nacions. Les dones constitueixen la meitat de les intel·ligències i de les capacitats potencials de la humanitat i la seva representació inferior en els llocs de decisió constitueix una pèrdua per al conjunt de la societat. Una participació equilibrada de dones i homes en la presa de decisions pot generar idees, valors i comportaments diferents, que vagin en la direcció d'un món més just i equilibrat tant per a les dones com per als homes en la presa de decisions públiques i polítiques.

Aleshores van proclamar la necessitat de realitzar modificacions profundes en l'estructura dels processos de decisió per tal d'assegurar aquesta igualtat.

Encara que aquesta declaració està lluny d'ésser assolida, si que en uns pocs, determinats països els governs i les càmeres en són aproximadament partidaris. Darrere aquests esforços hi ha tres raons de pes:

-En primer lloc, la voluntat de fer efectius de forma plena els drets humans de les dones en actuar en igualtat de condicions, en aquest cas polítiques, que els homes.

-En segon lloc el convenciment de que aquest dret és fonamental per l'enfortiment de les democràcies, la representativitat de les institucions i la valoració de la política com a instrument d'ordenació i coherència de la vida pública.

-En tercer lloc, perquè les dones, bo i compartint els mateixos principis que els seus companys polítics, tenen altres experiències, altres sabers i altres preferències vitals que no han format part de les agendes públiques ni de les prioritats polítiques.

Ja fa uns quants anys que existeixen les quotes. Hi ha forces dones presents de forma paritària en els governs i parlaments. La tasca destinada a assegurar els aspectes quantitius de la presència femenina en la vida política està ja endegada, malgrat les seves dificultats.

Ara podem analitzar diversos aspectes com per exemple, quins són els nous continguts que les dones han aportat o poden aportar a l'agenda política, si es poden reconèixer com a diferenciats, si se'ls hi reconeix l'autoria, quins canvis s'haurien de produir en les organitzacions i en la cultura política perquè fossin més permeables a les experiències femenines, per quin motiu resulta tan complicat consolidar lideratges femenins...

Un element important que cal tenir en compte són els valors predominants, els canvis en els valors dels ciutadans s'han produït paral·lelament als canvis en la situació de la dona. La dedicació de les dones als altres ha deixat de ser el centre de la vida de moltes dones i s'ha passat a donar cada com més rellevància a la realització personal i al desenvolupament propi, independentment de la vida familiar.

Una vegada més cal tenir present que el paper de l'educació, ja que és el mecanisme principal de transmissió de valors dins la societat. En aquest punt m'incloc a mi mateixa, només cal dir que passem 31 hores a classe cada setmana, sense contar hores extra escolars, en alguns casos els estudiants veiem més a certs professors que fins i tot als nostres pares. Aleshores és molt important que la perspectiva de gènere sigui un element clau en el nostre sistema educatiu.

Les dones dins el mercat del treball es caracteritzen per la seva posició de debilitat respecte la situació dels homes. Això suposa un risc per a moltes dones de caure en situacions de pobresa i de marginació. De fet, és una realitat més visible encara en els països en vies de desenvolupament, potser que en determinats casos és tracti de la discriminació que existeix en

diferents llocs de treball.

Però en molts casos també existeix el conflicte de tenir l'obligació novament, de fer-se càrrec de la vida familiar, a més a més del treball. Les jornades de treball i els horaris laborals són els causants d'aquesta incompatibilitat. Ja que en la majoria dels casos, les tasques de la vida quotidiana recauen sobre les dones, encara ara. Aleshores no és estrany que el nombre de dones amb mitja jornada laboral, amb tot el que això implica, sigui molt més elevat.

Les diferències salarials són una de les qüestions que també preocupen en el cas de la dona, sobretot que els homes rebin més sou per fer la mateixa feina.

Aquest fet s'explica sobretot amb el concepte de *segregació vertical o segregació horitzontal*, és el concepte que en el primer cas suposa que dins una mateixa categoria ocupacional, les dones ocupen majoritàriament els llocs de treball pitjor retribuïts. El segon cas, implica que els homes ocupen, molt més que les dones, els llocs de treball que es troben en una posició jeràrquicament superior, amb més responsabilitat i, per tant, amb retribucions més elevades.

5.2 Entorn social i Cultural

Clara Campoamor, ja va remarcar molt en el seu moment la importància del context cultural, i en concret de l'educació. Pel que fa a l'actualitat crec que estaria molt satisfeta de comprovar que les dificultats que es produeixen en el mercat del treball no són conseqüència de les diferències educatives, de fet, el 54,15% dels estudiants universitaris són dones. El percentatge de població femenina que ha acabat l'educació secundària és d'un 68,2%, per un 54,8% dels homes. Malgrat això, l'insostenible estat del benestar no ha aconseguit una igualtat d'oportunitats, aleshores què ens separa d'una carrera professional amb èxit?

En la majoria de casos, el temps. A Espanya les trajectòries acadèmiques són bastant més llargues que a d'altres països europeus, la incorporació de la dona al mercat del treball es produeix, aproximadament a l'edat de 28 anys.

A part, que en molts casos, es a partir d'aquesta edat quan les dones decideixen ser mares. I aquí sorgeix el punt d'inflexió, moltes dones han de triar si volen consolidar la seva carrera o ser mares.

L'estat del benestar també juga un paper important en la situació de les dones a les diferents societats. S'ha observat que en aquells països amb Estats del Benestar més desenvolupats les quotes d'igualtat assolides per les dones són majors que en aquells països en què l'Estat del Benestar s'ha desenvolupat en menor mesura, ja que proporciona recursos i serveis per als infants i les persones que es troben en posicions més febles de la societat, i les polítiques d'ajut a les famílies i de conciliació són elements que contribueixen, de manera notable, a acabar amb bona part dels desavantatges que les dones troben al llarg de la seva relació amb el mercat laboral i la vida quotidiana.

Aquesta major seguretat en la relació amb el mercat de treball i l'elevada protecció de que gaudeixen les famílies davant les possibles contingències del mercat afavoreixen la natalitat.

I parlant de natalitat, vivim una situació on el nostre país té una de les taxes de natalitat més baixes d'Europa, sense contar que la immigració ha fet pujar molt l'estadística. Això sobretot expressa un repte per la viabilitat de l'Estat de Benestar i el creixement econòmic. Però per sobre expressa el malestar sobretot femení, per la manca de facilitats per triar si es vol ser mare o no. Un altre cop està estretament relacionada amb la conciliació de vida laboral i personal.

Pel que fa a les dones en el món polític, encara que ha augmentat, gràcies a mesures explícites de discriminació positiva, encara estem en inferioritat en quant a representació. Així encara que el Govern de l'Estat és paritari, els membres del congrés són menys dones que homes. Sembla que la paritat que incorpora la llei d'igualtat pot ser un instrument molt vàlid per augmentar la presència de dones en la vida política. Sovint sentim arguments en contra que es basen en destacar tant sols el mèrit individual, entenem així que si la persona (home o dona) es troba suficientment preparada, aconseguirà desenvolupar qualsevol tasca, sense tenir en compte les circumstàncies socials i personals. Encara que en certa manera són bons arguments, ignoren el fet de que existeixen mecanismes que poden obstaculitzar, de manera

indirecta, la presència de les dones en determinats càrrecs. En aquest sentit, no partim d'una situació similar, i, per tant, els obstacles i les facilitats per accedir a certs llocs no són els mateixos.

Una prova evident d'aquest fet és l'accés de les dones als llocs de responsabilitat, la situació matrimonial i el nombre de fills que tenen els/les ministres, afecten a la seva imatge. Per tant, finalitzo dient una vegada més que és fonamental que hi hagi dones en àmbits de poder ben visibles, fins que es normalitzi la presència de dones en llocs que fins fa poc els hi eren negats.

5.3 Entorn social i econòmic

Per acabar, aquest apartat, parlarem de l'entorn econòmic. La situació que va viure Campoamor, econòmicament parlant, va ser com el d'un viatge en una muntanya russa, l'estat i la forma de govern van canviar de diverses maneres, i no va viure suficient temps com per veure arribar la democràcia acabada la dictadura.

En quant al seu àmbit personal econòmic, ella mateixa es va guanyar els rals, fent tot tipus de feines i estudiant per arribar a feines millors.

Actualment l'entorn general de crisi que estem patint afecta tant a homes com a dones, el sistema capitalista sembla que no funciona i s'està emportant economies de governs. Crec que la situació és més precària del que molts ens pensem, parlem de crisis diàriament però alguns de nosaltres no veiem les conseqüències, el cert és que bancs i caixes van donar crèdits que no haurien d'haver donat, amb diners que no tenien, i el resultat d'això combinat amb una mala gestió del govern ha provocat que un de cada quatre ciutadans està a l'atur. Estem parlant d'un 25%, si això li sumem que moltes famílies van avalar les seves hipoteques amb cases dels pares, o diners d'amics, doncs el resultat és ferotge.

Penso que no només Clara Campoamor s'escandalitzaria amb el que s'està fent amb la sanitat, un dels sectors dels quals Espanya, concretament Barcelona, destaca per ser pioners en investigació i trasplantaments.

Pel que fa a l'entorn econòmic de les economies familiars, torna a sorgir el problema de la conciliació laboral, ja que, renunciar a progressar en la feina, repercuteix en els beneficis, de la mateixa manera que fer mitja jornada per poder estar més temps amb els fills...

Les dades mostren un major atur entre els homes i les dones, a diferència d'altres períodes, i cal clarificar a què es deu aquest fenomen per no confondre-ho amb una falsa dada en relació a un avanç cap a l'equiparació de condicions laborals.

Cal observar que la crisi ha causat molta reducció de llocs de treball en el sector de la construcció i la indústria automobilística, sectors que fins ara estaven reservats generalment als homes, ha calgut esperar a que els efectes de la crisi arribin al sector terciari.

La institució familiar i la revaloració del treball domèstic en temps de crisi juguen un paper clau per facilitar l'expulsió de les dones del mercat del treball. També cal destacar el nombre de dones que treballen en l'economia submergida, la majoria emigrants, on és molt difícil fer el seguiment de les dades sobre la pèrdua del treball. Recordem que tot aquest conjunt de dones que treballen de manera irregular no cotitzen i no poden deixar constància de tota la seva vida laboral. El treball domèstic de neteja i cura de membres dependents són les clàssiques tasques.

En el present context econòmic moltes dones que han estat treballant tota la seva vida en aquest tipus de feines estan en una situació idèntica a la d'una persona que no ha treballat mai, sense dret a prestacions ni subsidis, sense drets adquirits regularment.

La manera més eficaç d'imposar a les dones treballadores que siguin elles les primeres en patir els efectes de les crisis, expulsant-les del mercat laboral, ha estat històricament «convèncer-les» perquè retornessin a les seves llars. Aquesta estratègia és factible en la mesura en què:

La major precarietat de l'ocupació femenina (sous més baixos, major temporalitat, major parcialitat, etc.), actua com a «argument de pes» a l'hora de decidir eliminar llocs de treball.

Les pressions dels sectors més masclistes i reaccionaris, associats a la dreta i que promouen el retorn a la llar com una forma de proteccionisme familiar.

-La ideologia masclista que pateixen moltes dones i les porta a acceptar moltes mesures com si es tractés d'un fet natural.

Dificultats per trobar noves feines assalariades.

En fases expansives de l'economia els millors llocs de treball són monopolitzats pels homes, això és corroborat amb les dades de lideratge de les empreses, temporalitat, parcialitat i sous.

Hi ha dones, que desesperades pel seu atur de llarga durada, es cansen de buscar feina i retornen a la llar. En altres casos les necessitats els empenyen a realitzar treballs en les pitjors condicions.

En moments de crisi es produeixen fenòmens com la pèrdua de treball sense indemnització, l'empobriment, la precarietat, l'augment de la violència...

Aquest neguit acaba derivant en una necessitat irracional de mantenir allò que es té, i voler trobar un culpable de la situació, i quan et trobes en aquest punt és fàcil caure en punts d'opinió radicals com els de dretes extremes i feixismes, que adopten postures racistes i xenòfobes, i no cal dir que conservadores contra les llibertats femenines (promouen el retorn dels papers tradicionals, combatent el dret a decidir sobre el propi cos...).

I com a conseqüències de tot això:

-Es produeix una feminització de la pobresa, (90% de famílies mono parentals encapçalades per dones), sabent que les cotitzacions de les dones són molt més baixes, i quan arriben els estralls de la crisi el 90% corren el risc de quedar sumides en situacions de pobresa.

-S'incrementa la dependència envers el sou masculí.

-S'incrementa la violència masclista i és perpetua en major grau dins la parella, les dones no tenen recursos propis i per tant se'ls hi és més difícil trencar la situació d'abús.

-Augmenten els abusos de poder a la feina i a casa.

-Es potencia la prostitució com el recurs per sobreviure, al segon trimestre del 2008 les dades ja mostraven l'increment de la prostitució, amb tot el que això comporta al darrere.

És innegable el deteriorament de la salut física, mental i emocional de les dones. Al 206 l'informe de Salut i Gènere del ministeri de Sanitat ja mostrava que el 70% de les dones havien consumit somnífers o tranquil·litzants. L'actual situació sumada als nivells d'estrès, els abusos de poder i l'increment de la violència, en faran ressentir la salut.

6. Comparació i Conclusions

Per començar aquest apartat m'agradaria recuperar la frase de Virgínia Woolf que deia que les dones hem estat representades al llarg de la història per l'anonimat.

El que observem al llarg d'aquest treball és el moviment cíclic que fa la història. Des de les *Querelle de Femmes* que l'any 1450 eren la polèmica de l'època per qüestionar els rols de cada sexe. A com des d'aquí es va arribar a la Revolució francesa i a la conclusió de que si volíem tenir els mateixos drets que els homes necessitàvem els mateixos drets polítics.

I aleshores, després de tanta *liberté, égalité i fraternité*, arriba Napoleó, i apa tornem-hi, tothom a seguir les normes del Codi Civil masculista i discriminatori d'aquest personatge. Dos segles d'autoritat del pare i el marit sobre la dona.

Llavors arriba la industrialització, jo l'anomenaria l'inici de la productivitat. Les persones abandonen el camp i es diferencien dos grups socials: burgesia i proletariat. La dona burgesa tenia un rol molt marcat, era el complement del marit, així de simple, les dones eren iguals que els homes per pagar impostos però alhora d'obrir un compte corrent al banc, havien d'anar buscar la signatura de l'home més proper. Però era l'època del liberalisme no? Allò de la llibertat individual per damunt dels valors oi? Doncs com tantes altres vegades al llarg de la història, Europa es regia per Codi Civils que imitaven el de Napoleó, quina gran contradicció.

Per recapitular una mica, l'any 1450 les dones ja consten en la història per protestar, Napoleó mor l'any 1821 per tant 371 anys després de la protesta francesa, la situació era la següent: l'home proporciona protecció a la dona i aquesta a la vegada és obedient a l'home.

Però la història, com tots sabeu, és molt llarga i no s'acaba aquí.

A finals del s.XIX hi ha una campanya anti esclavista (EUA) on és reconeixen els drets als esclaus, però els líders d'aquests moviments, tot hi haver utilitzat els grups feministes en les seves campanyes, no diuen ni piu quan se'ls hi neguen els drets a les dones.

Per desgracia arriba la primera guerra mundial, any 1914, molts homes han d'anar a la guerra i les dones què fan? Dons durant els 4 anys que dura la guerra, fan de tot, treballen dues jornades diàries. Així descobreixen al món que poden fer les mateixes tasques que els homes, i en els moments on falta força física hi posen destresa. La guerra s'acaba el 1918, 468 anys després de *Querelle de Femmes*, només en algun país és regula el dret a vot per les dones de més de 30 anys.

Mentrestant Europa s'està impregnant de Feixisme i Nazisme, ideologies que envien a la dona al fons del pou dels rols tradicionals. 495 anys després de la polèmica generada a França per la disconformitat de les dones, casi cinc segles més tard, les dones seguien sotmeses als homes.

A nivell mundial als anys cinquanta hi ha un creixement econòmic molt gran i la dona s'introdueix en el món del treball i s'inicia la separació dels conceptes de sexualitat i reproducció.

Malauradament al nostre país ha tardat una mica més que alguns altres per aconseguir els mateixos drets. El govern utilitzava la manca d'instrucció com una via per mantenir a les dones en una situació d'inferioritat social i assegurar el domini masculí.

Amb la constitució republicana i l'ajuda de Clara Campoamor, s'aconsegueix disminuir el nombre de desigualtats jurídiques (vot femení, 1936) i s'aprova la llei que dona vot a les dones. Malauradament, l'església manifestava públicament el seu suport als conservadors i xocava constantment amb els liberals, els liberals pobres, que s'excusaven rere el pretext de que les dones estaven influenciades per l'església. Utilitzaven aquest argument per no deixar-les votar.

Parlant de Campoamor, una dona que potser ha estat oblidada, demanava la llibertat en l'espai públic per les dones. Defensora de les escoles laiques, dels drets jurídics en paràmetres d'igualtat (ja que una dona casada tenia els mateixos drets que una menor d'edat), gràcies a la seva aferrissada lluita, es va aconseguir el sufragi femení, el dret d'investigar la paternitat, el dret del divorci, el dret d'una dona casada d'obtenir la nacionalitat i la igualtat civil dins el

matrimoni. Va rebre la gratitud de la població en forma d'exili, primer a Londres, després Argentina i Suïssa, i no cal dir que la seva carrera política es va acabar, no va ajudar gaire que comencés una guerra.

Aleshores és repeteix el cicle històric i durant la guerra civil, les dones espanyoles, especialment les del bàndol republicà, fan el mateix que les dones de la primera guerra mundial, d'aquesta manera amplien horitzons.

Passada la guerra i derrotat el bàndol republicà els homes obliden el paper de les dones i la situació és encara més difícil pel rebuig social cap als perdedors.

I tornem-hi, sistema patriarcal, idèntic al Codi Civil de Napoleó o a les lleis medievals, potser pitjor, ja que les dones són sotmeses als homes per decisió de l'Estat, el qual constitucionalitza la inferioritat de la dona vers el marit, fins arribar a l'extrem de "uxoricidi per causa d'honor" que exculpava el marit d'assassinar la seva muller si l'enxampava cometent adulteri.

No és fins als anys seixanta que el règim canvia algunes lleis per la pressió internacional. I cal anar fins l'any 1978 per veure la constitució, constitució que manca de perspectiva femenina i arriba 528 anys després de la famosa polèmica francesa.

Encara que s'arriba a la igualtat política, no s'ha assolit la llibertat material, un exemple es que ens hem de remuntar no gaire lluny, l'any 2004, per veure el primer govern paritari, que coincideix amb ser un govern d'esquerres.

Han passat 562 anys i actualment tenim molts problemes, els que més preocupen són l'endarreriment de la maternitat i les seves conseqüències, la posició de debilitat de les dones dins el mercat laboral, aquests dos punts estan relacionats, ja que en cert moment les dones han de triar si volen consolidar la seva carrera o si prefereixen ser mares.

No oblidem que la majoria de responsabilitats familiars recauen sobre les dones.

El principi haurà de ser conciliar la dona al món laboral, però un cop produïda la conciliació, hauria de ser considerada un dret pels homes i un problema polític que si no és soluciona pot tenir conseqüències en la societat.

És cert que s'ha obert l'espai públic, on les dones s'hi han fet un lloc, però és un espai creat i dominat pels homes.

Cal modificar les conductes i les actituds que queden fora la regulació legal, mitjançant una política educativa basada en els drets dels éssers humans per igual.

Campoamor anava un pas per endavant en la seva època, pensava de manera diferent i com tots els que pensen diferent va ser jutjada, però li hem de donar les gràcies perquè a part de ser una dona molt intel·ligent va saber utilitzar molt bé les seves armes. Fa un discurs davant les corts constituents. En aquest discurs parla de com els polítics s'amaguen darrere la llei, una llei feta per homes. Una llei que significa poder. Aleshores els hi diu: [...*dejad que la mujer se manifieste y veréis como ese poder no podéis seguir detentándolo...*].

7. Annexos

7.1 Textos

Clara Campoamor (textos):

“En toda mujer hay una feminista. No sólo en las que alcanzan una independencia económica, en las que trasponiendo este aspecto, origen de toda liberación, hacen a su cerebro participe de su conquista, sino también, en general, en toda mujer que en uno y otro aspecto ha salido del radio de acción que antaño la circunscribía al hogar, y vive en la órbita social reservada a la inteligencia. Toda mujer, por el echo de producirse con acierto en territorios a que en otro tiempo le fuera vedado el acceso, revoluciona, transforma la sociedad: es feminista.” (Campoamor, 2002:22)

Discurs 1 oct. 1931 davant les Corts Constituents: defensa del sufragisme:

“Señores dipuados: lejos yo de censurar ni de atacar las manifestaciones de mi colega, señorita Kent, comprendo, por el contrario, la tortura de su espíritu al haberse visto hoy en trance de negar la capacidad inicial de la mujer. Creo que por su pensamiento ha debido de pasar, en alguna forma, la amarga frase de Anatole France cuando nos habla de aquellos socialistas que, forzados por la necesidad, iban al Parlamento a legislar contra los suyos.

Respecto a la serie de afirmaciones que se han hecho esta tarde contra el voto de la mujer, he de decir, con toda la consideración necesaria, que no están apoyadas en la realidad. Tomemos al azar algunas de ellas. ¿Qué cuándo las mujeres se han levantado para protestar de la guerra de Marruecos? Primero: ¿y por qué no los hombres? Segundo: ¿quién protestó y se levantó en Zaragoza cuando la guerra de Cuba más que las mujeres? ¿Quién nutrió la manifestación pro responsabilidades del Ateneo, con motivo del desastre Annual, más que las mujeres, que iban en mayor número que los hombres?

¡Las mujeres! ¿Cómo puede decirse que cuando las mujeres den señales de vida por la República se les concederá como premio el derecho a votar? ¿Es que no han luchado las mujeres por la República? ¿Es que al halar con elogio de las mujeres obreras y de las mujeres universitarias no está contando su capacidad? Además, al hablar de las mujeres obreras y universitarias, ¿se va a ingorar a todas las que no pertenecen a una clase ni a la otra? ¿No sufren éstas las consecuencias de la legislación? ¿No pagan los impuestos para sostener al Estado en la misma forma que las otras y que los varones? ¿No influye sobre ellas toda la consecuencia de la legislación que se elabora aquí para los dos sexos, pero solamente dirigida y matizada por uno? ¿Cómo puede decirse que la mujer no ha luchado y que necesita una época, largos años de República, para demostrar su capacidad? Y ¿por qué no los hombres? ¿Por qué el hombre, al advenimiento de la República, ha de tener sus derechos y han de ponerse en un lazareto los de la mujer? Pero, además, señores diputados, los que votasteis por la República, y a quienes os votaron los republicanos, medita un momento y decid si habéis votado solos, si os votaron sólo los hombres. ¿Ha estado ausente del voto la mujer? Pues entonces, si afirmáis que la mujer no influye para nada en la vida política del hombre, estáis –fijaos bien- afirmando su personalidad, afirmando la resistencia a acatarlos. ¿Y es en nombre de esa personalidad, que con vuestra repulsa reconocéis y declararéis, por lo que cerráis las puertas a la mujer en materia electoral? ¿Es que tenéis derecho a hacer eso? No; tenéis el derecho que os ha dado la ley, la ley que hicisteis vosotros, pero no tenéis el derecho natural fundamental, que se basa en el respeto a todo ser humano, y lo que hacéis es detentar un poder; dejad que la mujer se manifieste y veréis como ese poder no podéis seguir detentándolo” (Diario de sesiones del congreso de los diputados, *El debate sobre el voto femenino...*2001: 118-120).

7.2 Glossari

Androcentrisme: Visió del món i de la cultura centrada en el punt de vista masculí.

Desconstrucció: Corrent filosòfic del feminisme postestructuralista que té com a objectiu principal la dissolució de les dissimetries bàsiques del pensament occidental que han configurat les identitats de gènere –masculina i femenina- com a dicòmiques universals, unitàries i transparents per transformar-les en una pluralitat de posicions identitàries i dinàmiques.

Divisió sexual del treball: Ordenació social que col·loca la dona en l'àmbit privat perquè es dediqui a les tasques domèstiques i a la cura i la producció dels mitjans per a la producció de la vida humana.

Emancipació: Corrent filosòfic del feminisme modern que té com a objectiu principal l'augment d'oportunitats i l'ampliació de les llibertats d'elecció per a la dona fins a igualar-la a la condició de l'home

Feminisme de la diferència: Corrent teòric sobre el moviment feminista que té com a objectiu la revalorització positiva dels aspectes femenins associats generalment a la dona.

Feminisme de la igualtat: Corrent teòric sobre el moviment feminista que té com a objectiu principal la igualtat jurídica de drets de la dona envers l'home.

Feminisme liberal: Parcel·la del feminisme que considera que la raó de la desigualtat entre sexes és la injusta discriminació legal i jurídica executada per l'estat. Per a corregir la desigualtat, es proposa reformar les lleis. S'inscriu en el feminisme de la igualtat.

Feminisme Postestructuralista: Parcel·la del feminisme que té com a principal objectiu la dissolució de les dissimetries del pensament occidental que constitueixen les identitats de gènere com a dicòmiques i dissimètriques. No s'inscriu ni en el feminisme de la igualtat ni en el feminisme de la diferència.

Feminisme radical: Parcel·la del feminisme que considera que l'opressió i la dominació de les dones és producte de dos factors combinats: el capitalisme i el patriarcat. Per a corregir la desigualtat de la dona, proposa la fi de la diferència entre classes socials i de la divisió sexual del treball. S'inscriu en el feminisme de la igualtat.

Gènere: conjunt de significacions atribuïdes socialment i culturalment al fet de ser baró o dona.

Identitat de gènere: Identitat provocada per les característiques de gènere associades al sexe – baró i dona. O masculina femenina-.

Identitat sexual: Identitat provocada per les característiques construïdes socialment entorn del sexe –femenina i masculina.

Patriarcat: Forma d'organització social i de producció de les nostres vides que gira entorn d'una persona amb poder que rep el nom de *pare* o *cap de família*, que generalment és un home adult. El seu poder prové del fet que és la persona que aporta la part més important dels ingressos monetaris de la família. Origina i reproduïx la subordinació, l'opressió i l'explotació de les dones.

Sexe: conjunt de disposicions naturals i biològiques causades pel fet de ser baró o dona anatòmicament parlant.

Transformació social: Conjunt de canvis en la "normalitat social instituïda".

7.3 Estadístiques

BRECHA SALARIAL DE GÉNERO (NO AJUSTADA)*, SEGÚN TIPO DE CONTRATO						
	2009	2008	2007	2006	2005	2004
Total	15,87	15,73	19,09	18,77	18,78	19,82
Duración indefinida	18,6	18,2	22,2	23,3	24,1	24,1
Duración determinada	-0,3	3,5	9,3	5,1	7,1	10,2

Fuente: Encuesta de Estructura Salarial. INE.

Nota: La información, a partir del año 2008, se publica de acuerdo a la nueva CNAE 2009 e incluye a los/as trabajadores/as del Régimen General de la Seguridad Social de la sección de actividad O: Admon. Pública y Defensa; Seguridad Social Obligatoria. Por lo tanto, los datos a partir de este año no son comparables a los de años anteriores.

(*) La brecha salarial de género, no ajustada a las características individuales que pueden explicar parte de las diferencias salariales entre mujeres y hombres, es la diferencia entre el salario por hora normal de trabajo de los hombres y de las mujeres, expresado como porcentaje del salario por hora normal de los hombres.

Fig. 1 i 2: Estadístiques extrems del Ministeri d'Interior

MUJERES MUERTAS POR VIOLENCIA DE GÉNERO A MANOS DE SU PAREJA O EXPAREJA (1), POR CCAA (NÚMEROS ABSOLUTOS)														
	2012	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
30-abr														
ANDALUCÍA	3	16	18	14	9	8	20	9	19	13	10	12	10	13
ARAGÓN	0	2	2	0	1	2	1	4	2	2	3	1	0	0
ASTURIAS	0	2	5	0	1	2	3	1	0	2	0	2	0	1
BALEARES	0	1	2	1	1	1	3	4	2	4	4	2	1	3
CANARIAS	1	3	7	5	5	6	4	6	2	6	7	5	5	2
CANTABRIA	0	0	0	0	0	2	0	0	2	1	0	0	0	1
CASTILLA LA MANCHA	0	1	3	1	3	5	4	2	4	2	0	2	3	5
CASTILLA Y LEÓN	0	2	4	1	6	3	3	4	2	4	4	1	3	3
CATALUÑA	6	9	11	10	10	11	10	8	11	12	7	7	8	9
C. VALENCIANA	1	8	8	9	10	10	8	6	9	7	9	9	7	6
EXTREMADURA	1	0	1	1	0	0	1	0	2	1	1	0	1	1
GALICIA	1	3	2	3	7	6	0	1	2	5	3	0	4	2
MADRID	1	9	7	5	11	9	5	4	5	5	4	6	17	4
MURCIA	0	2	1	2	4	2	3	2	4	3	0	2	1	1
NAVARRA	0	1	0	0	3	1	0	2	1	1	1	0	1	1
PAÍS VASCO	1	2	2	2	3	2	3	3	4	0	1	1	2	1
LA RIOJA	0	0	0	1	2	0	0	0	1	2	0	0	0	1
CEUTA	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
MELILLA	0	0	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
0														
TOTAL	15	61	73	56	76	71	68	57	72	71	54	50	63	54

Fuente: 1999 - 2005: Elaboración propia a partir de noticias de prensa y de datos del Ministerio del Interior. A partir de 2006 datos de la Delegación Especial del Gobierno contra la Violencia sobre la Mujer.

Nota: Datos permanentemente actualizados

(1) Se incluyen aquellos casos en los que el agresor es el cónyuge, excónyuge, compañero sentimental, excompañero sentimental, novio o exnovio.

EXCEDENCIAS POR CUIDADO DE HIJAS/OS												
	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000
Total	34.128	34.818	33.942	28.724	32.983	20.225	18.942	16.963	13.879	12.694	10.163	8.339
%Madres	93,80	95,48	95,90	94,40	94,06	95,33	95,23	96,34	96,38	96,16	96,43	96,02

Fuente: Elaboración propia a partir de datos de la Tesorería General de la Seguridad Social

Fig. 3 i 4: Estadístiques extrems de l'Institut de la Dona

MUJERES EN EL GOBIERNO												
	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003(2)	2002	2000	1999(2)
Partido en el gobierno	PP	PSOE						PP				
Ambos sexos	13	15	17	17	16	16	16	16	16	16	17	15
% Mujeres	30,77	46,67	52,94	52,94	43,75	50,00	50,00	50,00	31,25	25,00	18,75	13,33

Fuente: Elaboración propia. Instituto de la Mujer

Nota: Los datos se recogen con motivo de cada remodelación en el Gabinete.

NULIDADES, SEPARACIONES Y DIVORCIOS DE PERSONAS DE DISTINTO SEXO POR TIPO													
	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
Total	110.651	110.321	106.166	118.939	137.510	145.919	137.044	132.789	122.166	115.374	105.534	99.474	94.346
Nulidades matrimoniales	132	140	127	142	150	174	168	197	198	186	148	114	108
Separaciones	6.915	7.248	7.680	8.761	11.583	18.793	64.028	81.618	76.520	73.567	66.144	61.617	58.137
Separaciones de mutuo acuerdo	4.894	5.126	5.189	5.655	6.635	9.765	39.798	55.786	53.185	49.566	42.997	38.729	35.698
Separaciones contenciosas	2.017	2.120	2.485	3.104	4.946	9.028	24.230	25.832	23.335	24.001	23.147	22.888	22.439
Divorcios	103.604	102.690	98.207	109.922	125.721	126.952	72.848	50.974	45.448	41.621	39.242	37.743	36.101
Divorcios consensuados	68.984	69.261	63.209	69.996	79.945	82.861	48.590	31.400	27.753	24.536	21.723	20.223	18.995
Divorcios no consensuados	34.306	33.429	34.998	39.926	45.776	44.091	24.258	19.574	17.695	17.085	17.519	17.520	17.106

PORCENTAJES VERTICALES													
	2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999
Total	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Nulidades matrimoniales	0,12	0,13	0,12	0,12	0,11	0,12	0,12	0,15	0,16	0,16	0,14	0,11	0,11
Separaciones	6,25	6,57	7,23	7,37	8,42	12,88	46,72	61,46	62,64	63,76	62,68	61,94	61,62
Separaciones de mutuo acuerdo	4,42	4,65	4,89	4,75	4,83	6,69	29,04	42,01	43,54	42,96	40,74	38,93	37,84
Separaciones contenciosas	1,82	1,92	2,34	2,61	3,60	6,19	17,68	19,45	19,10	20,80	21,93	23,01	23,78
Divorcios	93,63	93,08	92,50	92,42	91,43	87,00	53,16	38,39	37,20	36,07	37,18	37,94	38,26
Divorcios consensuados	62,34	62,78	59,54	58,85	58,14	56,79	35,46	23,65	22,72	21,27	20,58	20,33	20,13
Divorcios no consensuados	31,00	30,30	32,97	33,57	33,29	30,22	17,70	14,74	14,48	14,81	16,60	17,61	18,13

Fuente: INE.- Estadística de Nulidades, Separaciones y Divorcios. Mas informacion en:

Fig. 5: Estadística extreta de l'INE: Institut Nacional d'Estadístiques

		2009-2010	2002-2003
Ambos sexos	TOTAL	3h 2'	2h 59'
	Actividades no especificadas	0h 10'	..
	Actividades culinarias	0h 55'	1h 1'
	Mantenimiento del hogar	0h 33'	0h 35'
	Confección y cuidado de ropa	0h 12'	0h 15'
	Jardinería y cuidado de animales	0h 13'	0h 11'
	Construcción y reparaciones	0h 3'	0h 3'
	Compras y servicios	0h 26'	0h 25'
	Gestiones del hogar	0h 1'	0h 1'
	Cuidado de niños	0h 25'	0h 17'
	Ayudas a adultos miembros del hogar	0h 3'	0h 3'
Mujeres	TOTAL	4h 7'	4h 24'
	Actividades no especificadas	0h 15'	..
	Actividades culinarias	1h 24'	1h 38'
	Mantenimiento del hogar	0h 49'	0h 56'
	Confección y cuidado de ropa	0h 23'	0h 29'
	Jardinería y cuidado de animales	0h 7'	0h 7'
	Construcción y reparaciones	0h 1'	0h 1'
	Compras y servicios	0h 31'	0h 32'
	Gestiones del hogar	0h 1'	0h 0'
	Cuidado de niños	0h 32'	0h 24'
	Ayudas a adultos miembros del hogar	0h 4'	0h 4'
Hombres	TOTAL	1h 54'	1h 30'
	Actividades no especificadas	0h 4'	..
	Actividades culinarias	0h 26'	0h 22'
	Mantenimiento del hogar	0h 17'	0h 13'
	Confección y cuidado de ropa	0h 1'	0h 1'
	Jardinería y cuidado de animales	0h 18'	0h 15'
	Construcción y reparaciones	0h 6'	0h 6'
	Compras y servicios	0h 20'	0h 18'
	Gestiones del hogar	0h 1'	0h 1'
	Cuidado de niños	0h 18'	0h 10'
	Ayudas a adultos miembros del hogar	0h 2'	0h 2'

FUENTE: Encuesta de Empleo del Tiempo. INE.

Fig. 6: Estadística extreta de l'INE: Institut Nacional d'Estadístiques

8. Bibliografia

- ANDERSON, B.; ZINSSER, J.: *Historia de las mujeres: Una historia propia*. 2Vols. Barcelona, 1991.
- BOFILL, M.; PENELAS, M.L.: *Anuari de la dona*, Barcelona Ed. 62, 1991.
- CAMPANY, M.A.: *El feminisme a Catalunya*. Barcelona. Nova Terra, 1973.
- CRIATURES.ARA.CAT; “En tinc 40 i ser mare no m’espanta” dins: <http://criatures.ara.cat/blog/2012/10/08/en-tinc-40-i-ser-mare-no-mespanta/>
- DONESENXARXA.CAT; “Perquè les dones en la política” dins: <http://www.donesenxarxa.cat/perque-les-dones-a-la-politica?lang=ca>
<http://www.donesenxarxa.cat/perque-les-dones-a-la-politica?lang=ca/>
- DÍAZ, P.; *Clara Campoamor (1882-1972)*. Madrid. Ediciones del Orto, 2006.
- DOMÈNECH, A.: <Evoto femenino>. Cuaderno historia 16 núm. 163.
- GARCÍA, C; ROSET, M.: *Història del feminisme: la lluita pels drets de les dones*. Barcelona Ed. Graó, 1992.
- GILMAN, C.P.: *El país de ellas. Una utopía feminista*. Barcelona. Lasal edicions de les dones, 1987.
- LAFUENTE, I.: *La mujer olvidada: Clara Campoamor y su lucha por el voto femenino*. Madrid. Temas de hoy, 2006.
- MARTÍNEZ Q. E., “Derechos humanos y derechos de las mujeres en el franquismo (1939-1969)” en CUESTA BUSTILLO, J., *Historia de las mujeres en España. Siglo XX*, Tomo II, Instituto de la mujer, Madrid, 2003, pp. 383-394.
- MAYORDOMO, R. M.; CAIRÓ, C. G.: Por una economía sobre la vida: aportaciones desde un enfoque feminista. Barcelona. Ed. Icaria, 2005.
- MELLADO P. P. y GÓMEZ S. Y., “En torno a la posible inconstitucionalidad del apartado primero del artículo 57 de la Constitución española de 1978”, *La ley*, núm. 4, 1984, pp.1145-1157.
- MILL, J. y TAYLOR MILL, H., *Ensayos sobre la igualdad de los sexos*, Antonio Machado Libros, Madrid, 2000.
- MONTERO, M: “El acceso de la mujer española a la universidad y su proyección en la vida pública (1910-1936)” issn 113-0104.
- MORENO Q. B., “La condición civil de la mujer en el Derecho español”, “La condición de la mujer en el Derecho del trabajo español”, *Anuario de estudios jurídicos y sociales*, núm. 4, 1975 pp. 165-204.
- NASH, M., *Rojas. Las mujeres republicanas en la guerra civil*, trad. de Irene Cifuentes, 2ª ed., Madrid, Taurus, 1999.
- ORTIZ H. M., “Mujer y dictadura franquista”, *Aposta. Revista de ciencias sociales*, nº 28, 2006, <http://www.apostadigital.com/revistav3/hemeroteca/ortizheras.pdf>.
- PATEMAN, C., *El contrato sexual*, trad. de M. L.Femenías, Antrophos, Madrid, 1995.
- WOOLF, V.: *Una Cambra pròpia*. Barcelona, Grijalb, 1985.

9.Agraïments

Vull començar donant les gràcies a totes les persones que han fet possible que avui finalitzi la meva primera recerca, que sens dubte ha estat un gran repte, però independentment de la nota final, puc dir que a hores d'ara és un repte superat.

Primer de tot agrair el fantàstic tutor que m'ha tocat, el senyor Ramon Pifarré que ha escoltat les meves idees de bomber, m'ha guiat quan m'he quedat sense sortida, en tot moment m'ha animat a seguir endavant i tot això amb una paciència de sant. Per això i per ensenyar-me tantes coses es mereix un paràgraf d'agraïments.

De la mateixa manera que m'agradaria agrair a tots els professors i al centre que m'ha acollit durant sis anys, que m'ha vist créixer i ara em veurà marxar cap a la universitat, agrair-los la paciència, els coneixements i el que m'han aportat com a persona, en especial als tutors de classe, que són els que més temps m'han aguantat.

Per últim però no menys important, gràcies a la família, on incloc els meus amics amb els que hem compartit moments d'inquietud, dubtes, nervis i rialles. Finalment als pares, moltes gràcies per ser-hi sempre.

Moltes gràcies Clara Campoamor, per no tirar la tovallola.